

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

JANUAR 1985 NUMMER 1

Indhold

Johannes Lind: Kniplersker i Nr. Løgum sogn – udsat for computerbehandling	1
Børge L. Barløse: En sønderjyde som veteran fra Boerkrigen	11
Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig. Kosakvinteren 1813-14	14
Anne-Helene Michelsen: Bag de gamle døre i Aabenraa	16
Karl Lund: Mindestenen i Rinkenæs	19
Bog anmeldelser	20
Grænselandsdagbog	28

Haderslev Museum

Udstillinger:

Indtil 27/1: »Legetøjsfigurer fra Orissa, Indien«
23/2-28/2: Keramiske arbejder ved Heidi og Aage Birk
16/3-29/3: Ny nordisk kunst

Foredrag arrangeret af Arkiv- og Museumsforeningen:

16/1 1985 kl. 19.30

Arkivar Henrik Becker Christensen, Aabenraa: Striden om Sønderjylland 1918-20.

13/2 1985 kl. 19.30

Overarkivar Dorrit Andersen, København: »Arbejder- og soldaterrådene 1918-20.«

6/3 1985 kl. 19.30

Lektor Henrik Fangel, Aabenraa: Haderslev by mellem verdenskrig og genforening.

Sønderjysk Månedsskrift på lydband

Læsehandicappede kan låne Sønderjysk Månedsskrift på biblioteket. Hvert nummer indtales på lydband og udlånes.

Det sønderjyske Landsbibliotek, Aabenraa, tlf. (04) 62 25 62 kan give alle oplysninger.

Om stednavne

Redaktionen har besluttet at følge en flydende linie med hensyn til stavning af stednavne, idet man retter sig efter den pågældende forfatters ønsker. Eksempelvis vil bynavnet Ekernførde også kunne staves Egernførde, Røde Kro staves Rødekro, Åbenrå eller Aabenraa etc. Det vil næppe kunne give anledning til misforståelser.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 95,- kroner årlig (heri er medregnet MOMS og portoudgifter). Enkeltnumre kan købes for 9,- kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83. Daglig kl. 9-16. Lørdag lukket.

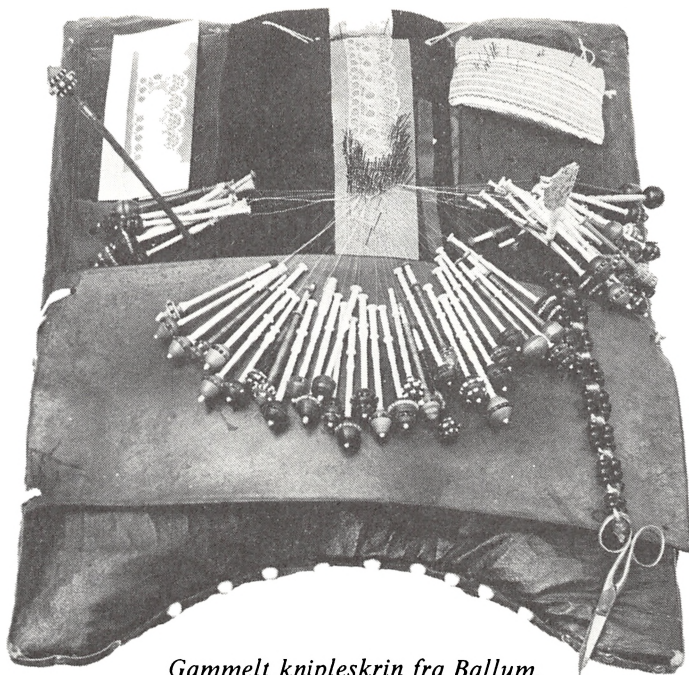
SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Jane Bossen. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 6340 Kruså.

Inger Bjørn Svensson (ansv.), H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gerne og gratis efter anmodning.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for artikler m.v., der indsendes uden aftale.

Gammelt kniplerskrin fra Ballum.

Kniplersker i Nr. Løgum Sogn – udsat for computerbehandling

AF JOHS. LIND

Ved hjælp af en næsten 150 år gammel regnskabsbog og en computer kaster pastor Johs. Lind, Esbjerg, nyt lys over den del af kniplingeindustriens historie, der vedrører kniplerskernes vilkår.

Nærværende artikel har to formål. Dels vil den gerne bringe et beskedent bidrag til kniplingefabrikationens historie, idet den måske kan tjene til at justere en og anden mindre nuance i opfattelsen af kniplerskernes status. Og dels vil den også i begrænset omfang beskrive den teknik, der er anvendt ved undersøgelsen. Dette skyldes, at der til undersøgelsen er anvendt computer; og denne fremgangsmåde er endnu så ny, at det kan være berettiget at gøre opmærksom på, hvilke muligheder der ligger i dette redskab.¹

1. Til undersøgelsen er anvendt computeren ZX-81 med 32 kb hukommelse.

Materialet

Materialet, der har været genstand for computerbehandling, er den regnskabsbog, der nu befinder sig i Løgumklosters lokalhistoriske arkiv, og som er identificeret af mag. art. Birgitte Wistoft, Løgumkloster Højskole (se artikel herom i Løgumkloster Studier 1984). Identifikationen kan vel siges at have fundet »the missing link« mellem fortidens store Løgumkloster-grossister og Tønderborgeren L. C. P. Hanquist, der ifølge Nicolai Haase (Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, hæfte 34-35, p. 148) i 1837 grundlagde en »Manufaktur- und Spitzengeschäft«, der beskæftigede ca. 200 kniplersker i Løgumkloster og omegn.

Regnskabsbogen omfatter årene 1836-37. Den er begyndt af kniplingegrossisten Niels Iversen, der døde i begyndelsen af 1836, hvorefter hans enke har videreført

forretningen til dens afvikling ultimo 1837. Bogen indeholder 1437 tilførsler om handel med diverse kniplersker i Løgumkloster og omegn. Foruden datoangivelser, der er placeret lidt tilfældigt, har regnskabsbogen følgende faste kolonner: 1) trådens vægt (angivet i lod), 2) kniplerskens navn og adresse, 3) en alen-angivelse, 4) et beløb angivet i skilling, 5-6) et beløb angivet i Mark og skilling, 7) trådnummer ² samt 8-9) et beløb, der normalt er angivet i Mark og skilling.

Hvad computeren kan

Principielt kan computeren ikke andet end, hvad man også ellers kan ved hjælp af kartotekskort og håndkraft, hvis man har tid

2. Der er anvendt trådtykkelserne: 1½, 1¾, 2, 2¼, 2½, 2¾, 3, 3¼, 3½, 3¾ og 4, (tykkeste tråd). – Hvis Iversens kniplersker har fremstillet kniplinger, hvortil der blev anvendt mere end én trådtype, fremgår det ikke af regnskabsbogen.

nok. Men det er netop tidsfaktoren, der er afgørende. Computeren kan gøre det samme, men på utrolig meget kortere tid. For så vidt kunne også nærværende artikel indtages som bilag i debatten, om disse maskiner er til gavn eller til skade i samfundet, om de skaber eller overflødiggjør arbejdspladser. Uden tvivl har den heromhandlede computerbehandling overflødiggjort mindst fem menneskers flittige studier over en periode på flere år. Men man ville blot aldrig kunne finde fem mennesker, der ville investere så megen arbejdskraft i et projekt, hvis udkomme var så usikkert. Med maskinens hjælp har man fået mulighed for at give sig i kast med opgaver, som man før måtte lade ligge, og for så vidt kan computeren altså være med til at skaffe nyt arbejde.

Men inden computeren kan komme i gang, skal den fodres med materialet (samt med de programmer, der skal behandle dette). Vi er endnu ikke nået så vidt, at

Omsætningen af de enkelte trådtyper: (afrundede beløb)

	Handeler	Lod solgt	Alen pris for tråd fremstillet	pris for tråd	pris for knipling	difference
Nr. 1,5	45	29	697	138	297	159
Nr. 1,75	12	10	138	37	96	59
Nr. 2	135	87	1961	313	652	339
Nr. 2,25	52	36	656	97	266	169
Nr. 2,5	240	182	2984	476	1062	586
Nr. 2,75	118	74	1961	150	322	172
Nr. 3	37	26	515	48	106	58
Nr. 3,25	202	198	2483	311	637	326
Nr. 3,5	1	½	6	1	1	
Nr. 3,75	346	333	4788	400	910	510
Nr. 4	8	6	144	7	11	4

Der er blevet behandlet oftest med den grove tråd nr. 3,75, næstoftest med den ret fine tråd 2,5, (men i vægtmængde overgås nr. 2,5 af nr. 3,25). Af differencerne (spalten yderst til højre) må man kunne slutte, at gennemsnitligt er de dyreste mønstre fremstillet af disse to trådtyper, selv om de helt fine arbejder har været af den tyndeste tråd. Produktionskurver for de enkelte trådtyper viser, at omsætningen af nr. 3,75 falder drastisk i august 1837, mens omsætningen af nr. 2,5 begynder at falde juni samme år. Omsætningen af den langt mindre givtige nr. 2,75 stiger derimod, da nr. 3,75 falder.

maskinen kan læse en tekst direkte fra bladet, og da slet ikke, hvis skriften er gotisk (og undertiden temmelig sjusket). Man må altså begynde med at indtaste hver linje i regnskabsbogen. Det tager vel omtrent den samme tid, som hvis man skulle udskrive lige så mange kartotekskort. Derefter bør man naturligvis efter evne og samvittighed kontrollere og korrigere det, der er blevet indtastet. Men så begynder det også at gå stærkt.

For det første kan computeren foretage alle de sorteringsopgaver, man kan ønske sig. Man kan kalde et enkelt navn, f.eks. »Karen«, og maskinen vil komme frem med alle de tilførsler, hvor der er noget med en Karen. Hvis det er »Karen Marie Andersen«, vi har brug for, så får vi det. Vi vil måske gerne vide, hvem der har solgt knipling til 8 sk. pr. alen. Vi kalder »8«, og så får vi hele listen af de handeler, der blev afregnet til den pris. Måske vil man gerne have alle tilførsler vedrørende en bestemt by. Så kalder man byen, og på et øjeblik har man hele listen. Den eneste grænse, der sættes for sorteringskriterierne, er egentlig selve datamængdens indhold.

I computeren er regnskabsbogen jo blevet indtastet kronologisk, linje for linje. Måske har man brug for at få en alfabetisk oversigt over kniplerskerne. Det kan man også få maskinen til. I nærværende tilfælde var det nu en omstændelig proces på grund af den struktur, der af andre grunde var valgt for datamængden. Men det kan gøres. By for by kan maskinen levere alfabetiske lister over kniplerskerne med angivel-

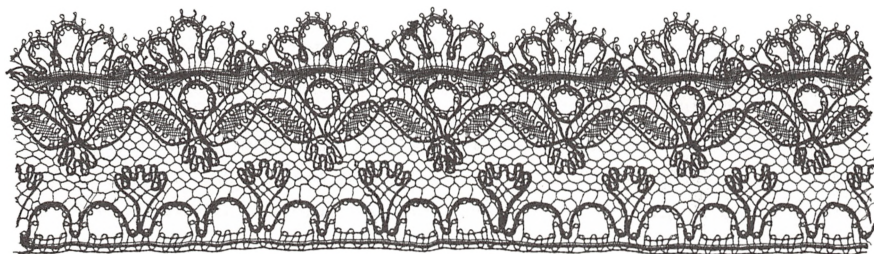
se af, hvor mange handeler de har været engageret i. Og så har man uden videre det første fingerpeg om, hvilke kvinder der har haft knipleriet som hovederhverv, og for hvem det mere har været at betragte som husflid.

Dertil kommer, at maskinen kan foretage alle almindeligt kendte regnearter plus en del flere. Til nærværende undersøgelse har vi dog kun haft brug for at lægge til og trække fra, gange og dividere. Desuden kan den naturligvis foretage den helt elementære funktion: at tælle. – Maskinen kan altså for eksempel sammentælle den enkelte kniplerskes omsætning (trådvægt, alen, indtægt, udgift), eller den kan gøre det samme for en bestemt bys, eller et bestemt trådnummers vedkommende, – og det kan være den samlede, den årlige eller den månedlige omsætning. Hvis man har behov for det visuelle, kan man også lade den fremstille søjlediagrammer i stedet for de nøgne tal. Der kan altså fremstilles produktionskurver for personer, trådnumre, byer etc.

Altsammen selvfølgelig under forudsætning af, at man har givet sin maskine de rigtige programmer at arbejde med.

Regnskabsbogen

Den første opgave må naturligvis være at finde ud af, hvad de enkelte kolonner i regnskabsbogen betyder. At kolonne 2 opregner kniplersker og ikke f.eks. købere, er vi gået ud fra som en selvfølge, men formodningen bekræftes af, at der blandt personerne forekommer kvinder, der fra andre

Til de ægte tønderkniplinger hører også »Strandasters«.

kilder er kendt som kniplersker; og iøvrigt vil en mere indgående undersøgelse vise, at der blandt kvinderne er nogle, hvis sociale status næppe har indbudt til kniplingekøb.

Man opdager også hurtigt, at der er en sammenhæng mellem kolonnerne 3 (alen), 4 (skilling) og 5-6 (mark og skilling): Kolonne 4 angiver prisen pr. alen, og i kolonne 5-6 har man så det samlede beløb for det angivne antal alen. Computeren bekræfter, at det forholder sig således: Man kan lade den gange kolonne 3 med kolonne 4, sammenligne med 5-6 og dernæst trykke linsens løbenummer, hvis der er uoverensstemmelse mellem de to beløb. Den opregner en hel del uoverensstemmelser, men de er gennemgående så små, at man må tolke dem som afrundinger i prisen opad eller nedad.

Der viser sig også at være en sammenhæng mellem kolonnerne 1 (lod tråd), 7 (trådnummer) og 8-9 (mark og skilling). Man lader computeren dividere beløbet i 8-9 med lodmængden i 1, hver enkelt trådtype for sig. Og så får man for hvert trådnummer et beløb, der er konstant nok til, at man kan anse det for at være prisen pr. lod (jo finere tråd des højere pris pr. lod).

Så mangler vi blot at finde ud af forholdet mellem tråd-kolonnerne (1, 7, 8-9) og kniplingekolonnerne (3, 4, 5-6). Her bliver vi først nødt til at sætte fantasien i bevægelse, og dét er da endelig et område, hvor maskinen ikke kan være med. Man kan vistnok forestille sig 3 muligheder: 1. Kniplersken kommer og afleverer sin knipling. Det er et bestemt mønster til en bestemt alenpris. Iversen tager sin alenstok frem og måler op: så mange alen (kol. 3) á så mange skilling (kol. 4). Dernæst lægger han den samme knipling på vægten. Trådtykkelsen genkender han uden videre: så mange lod tråd er medgået til kniplingen (kolonne 1). Det giver ialt så og så meget for selve tråden (kolonne 8-9). Kniplersken forlader forretningen med kniplingepriis plus tråd-

pris. – 2) Kniplersken kommer (som før) med sit produkt, får det opmålt og beregnet. Så skal hun have tråd med hjem til den fortsatte produktion; den vejes af, og prisen beregnes i forhold til, hvad trådtykkelse det er. Beløbet modregnes. – 3) Kniplersken får sit produkt opmålt og beregnet (som før). Men inden hun får beløbet udbetalt, slår Iversen op i sin klientbog, hvor hun er debiteret for den tråd, hun fik sidst. Vægt, nummer og pris føres ind i regnskabsbogen og modregnes i det beløb, kniplersken skal have udbetalt.

Den første af de tre muligheder kan nok ikke holde. For der er en del tilføjelser, hvor der slet ikke er noteret noget om tråden. Desuden bør der også være et helt konstant forhold mellem vægt og alen, så længe det drejer sig om samme mønster. En rutineret kniplerske bør vel kunne kniple med ens fasthed hver gang, så at der kommer samme antal alen ud af en bestemt trådlængde.

Nu tyr vi til computeren for at finde ud af, om vi skal vælge mulighed nr. 2 eller nr. 3. Vi lader den kalde en person, der forekommer tilstrækkelig hyppigt, lader den dividere lod med alen og meddele os kvotienten sammen med de oplysninger, der iøvrigt er relevante, såsom trådnummer og alenpris. Så længe det drejer sig om samme mønster (samme alenpris, samme trådnummer), viser kvotienten sig at holde sig nogenlunde konstant. Dette taler for mulighed nr. 3, der jo forudsætter, at kniplingen er fremstillet af den tråd, der er noteret i samme handel. – Vi tager nu en kontraprøve. Maskinen kalder igen den samme person, men denne gang skal den dividere den ene handels lod med den *efterfølgende* handels alen. Hvis mulighed nr. 2 er den rigtige, skulle der gerne fremkomme en vis konstans ved denne fremgangsmåde. Men nu forsvinder konstansen. For en sikkerheds skyld prøver vi nu at kalde hvert trådnummer for sig og lader maskinen dividere

lod med alen linje for linje. Nu forekommer der igen en konstans: Jo højere kvotient des højere alenpris. Konstansen er tydelig, men der er undtagelser. Disse kan forklares bl.a. ved, at en kniplerske undertiden har været inde at aflevere sit produkt, før end hun har opbrugt tråden fuldstændigt. Eller hun har måske overladt lidt tråd til en datter, der så til gengæld kan afregne uden modregning af tråd. Det ser altså ud til, at vi af kvotienten kan aflæse, hvor bred (tæt) den leverede knipling har været, ganske vist med en vis – temmelig bred – usikkerhedsmargin.

Hvem er kniplerskerne?

Nu kan vi altså blandt andet få maskinen til at fortælle os, hvor meget hver enkelt kniplerske har leveret, og hvad hun har tjent ialt minus modregningen for tråd. Men der melder sig nogle vanskeligheder. Den samme person kan have forskellig benævnelse. Det er jo ikke et officielt register fra dette århundrede, vi har med at gøre, men en meget privat regnskabsbog, som firmaet Iversen har ført for 150 år siden. De har så nogenlunde kendt deres klienter, og de har kun haft brug for at betegne dem så tilpas præcist, at de selv vidste, hvem det drejede sig om. »Anne Botille« kan undertiden blive til »Ambotille« eller måske bare »Tille«. Det er ikke altid, efternavnet er med, og det kan også være, at en kniplerske indimellem betegnes som den eller den mands kone. Her kommer computeren igen til hjælp. Hvis to benævnelser synes at gælde samme person, kan den hurtigt vise, om de to er forbundet med samme trådnummer og alenpris, og selvfølgelig bør der også være et rimeligt interval mellem leveringerne.

Nu skal vi have folketællingslisterne med i undersøgelsen. Det forholder sig så heldigt, at der er en folketælling fra 1835; så man kan gå ud fra, at der ikke er sket de helt store forskydninger i befolkningen i

perioden indtil regnskabsbogens start (1/1-1836).

Der er forsøgt en identifikation med personer i Nr. Løgum Sogns folketællingsliste af 1835. I første omgang har fremgangsmåden været den, at listen blev gennemlæst fra ende til anden med henblik på at finde navne, der passede til Iversens kniplersker. Men for at modvirke vilkårlighed er computeren dernæst taget i anvendelse. Den er blevet fyldt med alle i listen forekommende navne (med undtagelse af alt ugift mandkøn og piger under 5 år). Når man så kalder den enkelte person, opregner den de steder, hvor der er grund til at se nøjere efter. En computer overser jo ingenting. Det skal der et menneske til. Det samme er siden blevet gjort for folketællingen af 1845, så at man eventuelt kan følge nogle af de pågældende personer det stykke vej videre.

Vor første opdagelse er nu, at af de 25 kvinder, der er registreret som kniplersker i Nr. Løgum Sogn 1835, er der kun én, vi med sikkerhed genfinder i Iversens regnskabsbog. Iversen har altså langtfra haft monopol på handelen i området. Kniplerskerne havde vel ret til at sælge fra hjemmet, men måtte ikke rejse ud og faldbyde deres varer. Dertil krævedes en kongelig koncession. Man kan ikke forestille sig, at 24 professionelle kniplersker har kunnet leve af den handel, der foregik ved hver deres egen køkkendør. Så der må have været andre grossister på færde. En af dem kender vi sikkert. For folketællingslisten nævner fra Kløjning en 30-årig ugift kådner og kniplingshandler ved navn Johannes Peter Ellum. Foruden sin mor har han en ugift 24-årig søster boende hos sig. Hun er kniplerske, men hun sælger (selvfølgelig) ikke til Iversen. Johannes Peter kan godt have været mellemhandler for Iversen, og i så fald har vi her en del af forklaringen på, at der er så mange kniplersker, der ikke er nævnt i regnskabsbogen. Men det er der nu

ikke noget belæg for. Det eneste, vi ved om ham ellers, er, at han åbenbart ikke har kunnet holde forretningen gående under den lavkonjunktur, der dengang var indtruffet for knipleindustrien. I folketællingen 1845 finder vi ham som 40-årig, ugift tjenestekarl i Nørreløsum.

Vi har altså hidtil set, at man udmærket kan beskæftige sig med knipleriet uden at blive kaldt kniplerske i folketællingslisten. En del af forklaringen må naturligvis søges i, at mange af Iversens kniplersker kun har leveret en enkelt eller ganske få gange. Men der er også iblandt dem kvinder, der har leveret flittigt og opnået en ganske pæn indkomst. Her må forklaringen måske søges i det forhold, at folketællingen i almindelighed slet ikke angiver nogen stilling for »uselvstændige« kvinder, altså hustruer og unge døtre. For dem er angivelse af den familiære stilling i almindelighed tilstrækkelig. Kun i tilfælde, hvor gifte kvinder rent faktisk har haft forsørgerbyrden, er deres stilling angivet.

Den sociale stilling, som Iversens kniplersker indtager, vil altså i almindelighed være at angive ved deres mænds eller fædres profession. Det drejer sig om en typisk sønderjydske landbefolkning, og man kan formentlig så nogenlunde regne med, at rangfølgen er således: Hufner (gårdmand) – Parcellist (parcellist) – Kather (kådner) – Inste (inderste) – Miethinste (hyreinderste) – Tagelöhner (daglejer) – Arbeitsmann (arbejdsmand) – og Dienstknecht (tjenestekarl). Ordene i parentes repræsenterer de oversættelser, der herefter vil blive anvendt.

I det følgende vil vi gennemgå nogle af sognets landsbyer med henblik på at bestemme, hvem Iversens kniplersker i de pågældende byer er.

Løgumgårde

Regnskabsbogen indeholder 21 forskellige navne med tilknytning til denne landsby,

men nogle af dem er betegnelser for samme person.

En af byens flittigste leverandører er Gunder Brink (Brik?). Hendes efternavn er vanskeligt læseligt, både i regnskabsbogen og i folketællingslisterne af 1835 og 1845. Men der synes ikke at være tvivl om, at det er samme person, vi har for os. Hun er en af de fattige eksistenser. Hendes mand er fraværende, ude at tjene. Og hun selv bor med sine børn hos svigerfaderen, forøvrigt ikke i Løgumgårde men i Landeby. I regnskabsbogen henføres hun først til Aaved ved to handeler, men dernæst til Løgumgårde. At vi tør genfinde hende i Landebys Gunder, hænger ikke mindst sammen med, at vi fra kirkebogen³ kan vide, at en Gunder Brink var gift med en Jens Chr. Jepsen Momsen, og at de i 1837 boede i Løgumgårde. Svigerfaderen i Landeby er daglejeren Niels Momsen. – Hun har over de to år tjent 8 Mk. 15 Sk. på ialt 11 handeler. Formentlig har hun arbejdet med to mønstre: en smal knipling af temmelig fin tråd og en ret bred af grov tråd. Alenprisen er beskeden: almindeligvis under 3 Sk. I 1845 lever hun som enke i Løgumgårde med tre børn. Hun får fattighjælp. I ingen af listerne betegnes hun som kniplerske.

En anden kniplerske, som vi kan genfinde i folketællingen, er Christine Andersen, der først nævnes som kone og siden som enke til Kresten Andersen. Hendes mand er en 79-årig daglejer, hun selv er 52 år. Hun opnåede at tjene godt 27 Mk. netto på de to år, en vistnok rigtig pæn indkomst for en ikke-professionel. Alenprisen har været beskeden: 4 sk. (hvilket er regnskabsbogens omtrentlige gennemsnitspris).

3. Til denne undersøgelse er der ikke i almindelighed hentet hjælp i sognets kirkebøger. Dette arkivmateriale kan uden tvivl inddrages med stor fordel af den, der måtte ønske at foretage en yderligere identifikation af regnskabsbogens personer eller at følge deres skæbne videre.

En tredje familie må også nævnes. Det er Anna Maria Boisen og hendes 5 børn (2-21 år). Hun er en enlig moder, enke, på 41 år, og hun får fattighjælp. Det er ikke blevet til stort med knipleriet, kun et par handeler. Der har vel også været nok at bestille endda. Den 21-årige datter hedder Anna Katharina (hun er iøvrigt steddatter ifølge Folketællingslisten 1845). Hun har også kniplot lidt. Men hendes forbindelse med Iversen ophører allerede tidligt 1836. – I 1845 finder vi Anna Maria Boisen i Vester Terp. Det er åbenbart kommet til at gå hende noget bedre. Nu kaldes hun spinnerske, og der nævnes ingenting om fattighjælp. Den nu 31-årige, ugifte Anna Katharina bor stadig hos hende. Vi ved ikke, hvad hun bestiller.

Så vidt vi har kunnet identificere Iversens kniplersker i Løgumgårde, drejer det sig om kvinder af det fattige lag. Ingen af dem har udmærket sig, hverken ved særlig fornemt arbejde eller ved store leverancer. Bedst aflagt er den 52-årige Christine Andersen, der jo heller ikke har en børneflokk at tage sig af.

Landeby

Denne landsby ligger ganske tæt ved Løgumgårde. Herfra opregner regnskabsbogen 11 navne, hvoraf nogle som sædvanlig dækker samme person.

I en af lejeboligerne finder vi følgende familie:

Hans Christian Sørensen, 50 år, daglejer
Sidsel Jessen, 46 år, hans kone
samt deres børn:

Kiesten Marie Sørensen, 11 år.*

Jørgen Nicolai Sørensen, 9 år,

Ellen Maria Sørensen, 7 år.*

Maren Sørensen, 4 år.

Desuden er der et parcelhus ved navn Rosendal, her bor:

Laust Simonsen, 46 år, ejer af parcellen

Lucia Milsen, 47 år, hans kone,*

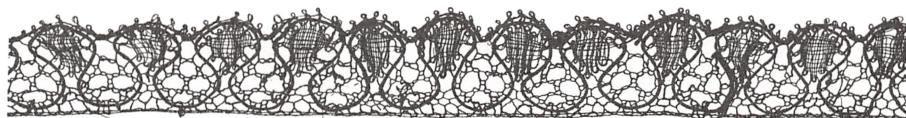
samt børnene:

Thomas Simonsen, 14 år,

Ellen Simonsen, 12 år.*

De personer, hvis navn er markeret med *, findes i regnskabsbogen. Og dermed er samtlige de kniplersker, regnskabsbogen nævner fra Landeby, fundet.

Måske har Hans Sørensen selv kniplot. Hans navn forekommer en enkelt gang, men det kan jo være en forståelig unøjagtighed. Der kunne være ment konen eller en af døtrene. Men hverken alenpris eller trådnummer svarer til det, vi finder hos familiens kvindelige medlemmer. Så vi har måske virkelig her en repræsentant for »de kniplende mænd«. Den enlige handel, han er noteret for, har indbragt ham 13 sk. Sidsel derimod, hun har fået noget gjort ved det. På 16 handeler har hun indleveret ialt 153 alen. Og det har indbragt hende netto godt 34 Mk. Måske har hun arbejdet med 2 mønstre. Hendes højeste alenpris var 8½ Sk. De to ældste døtre har også kniplot.

Mange vil genkende de to gamle mønstre »Hægten« og »Mallen«. »Hægten« er den tætte, lukkede form og »Mallen« den lette.

Men det er svært at holde dem ude fra hinanden, da der undertiden bruges betegnelsen »Sidsels datter«. Den lille Ellen Marie har på 3 handeler (under eget navn) tjent godt 3 Mk. Der er ingen notat om tråd, så hun har nok lånt af sin moder. – I 1845 finder vi stadig ægteparret og den nu 17-årig Ellen Marie i Landeby. Der synes ikke at være sket nogen væsentlig forandring i deres forhold.

Familien på Rosendal har nok lidt højere status. Laust Simonsen ejer sin parcel. Konen Lucia har på 7 handeler tjent godt 13 Mk. Datteren er kun noteret for en enkelt handel.

Der er den forskel på daglejerkonen Sidsel og parcellistkone Lucia, at medens Sidsel jævnt har kniplet hele året rundt uden hensyn til årstid, har Lucia kun kniplet i vintermånederne. Måske er der landbrugsforpligtelserne til forskel. Daglejerkonens døtre er også sat mere ihærdigt igang med knipleriet end parcellistkonens.

Vester Terp

Her er vi ved et af tyngdepunkterne i sognets kniplingeindustri. Regnskabsbogen nævner 26 forskellige navne.

Først og fremmest må vi nævne Mette Gram. Hun er den eneste af Iversens kniplersker, der med sikkerhed kan genfindes blandt dem, som folketællingen af 1835 benævner som kniplersker. Hun bebor som eneste person en »Festengebäude«, er 43 år og ugift. Sammen med hende må vi nævne Anne Gram. Denne er åbenbart endnu ikke kommet til sognet i 1835, men i folketællingen for 1845 finder vi dem boende sammen i Vester Terp; begge er fra Skrydstrup, og der er vel ingen grund til at tvivle om, at de er søstre. De er begge registreret som kniplersker i 1845. De har arbejdet med meget stor regelmæssighed. Anne har på ni handeler tjent godt 55 Mk. netto; hun har fremstillet meget brede kniplinger af forskellige, mellemfine trådtyper til 13-16 sk.

pr. alen. Mette bruger kun den meget fine tråd nr. 1½ og opnår hver gang 16 sk. pr. alen. Hendes samlede indkomst blev 44 Mk. for seks handeler. Begge ophører de (som adskillige andre) med leveringerne i sommeren 1837. De må have fundet sig en anden aftager.

Blandt de kvinder, vi iøvrigt mener at kunne identificere i Vester Terp, er der tre gårdmandskoner (samt nogle døtre), to der er gift med fraværende tjenestekarle, samt en, der er gift med en daglejer.

Ingen af de to kvinder, der var gift med tjenestekarle, har leveret særlig meget. Den ene af dem (Anna Maria Nielsen) har kun leveret en enkelt gang, men har til gengæld opnået den rigtig pæne alenpris af 6 sk. Daglejerens kone har også kun leveret en beskeden mængde (til beskeden pris). Det samme gælder to af gårdmandskonerne.

Men så er der til gengæld blevet bestilt noget ved kniplebrætterne i Jep Nissen Hagensens store familie. Han er en 40-årig gårdmand, gift med Gunder Marie på 42 år og velsignet med seks børn i alderen 3-16 år foruden en svigerfar og en ung svoger. Et eller andet sted på gården bor der en gammel kone på 81 år. Hun er på fattighjælp og iøvrigt gift med en tjenestekarl, der åbenbart bor andetsteds. Gunder Marie selv får nu ikke gjort så meget ved knipleriet. Hun er kun noteret for tre handeler, og det til meget lav alenpris. Den 16-årige datter Marie Kjestine er noteret for 17 handeler, der har indbragt hende godt 20 Mk. Og endelig er der den 11-årige Inge Marie, der på 14 handeler har tjent over 13 Mk. Deres indsats må have haft væsentlig betydning fra hjemmets økonomi, men ingen af dem er i Folketællingslisten betegnet som kniplersker. – I 1845 er Marie Kirstine stadig ugift og bor hjemme, hvorimod lillesøsteren, den nu 21-årige Inge Marie er blevet gift med snedkeren Peter Holm Petersen og bor lige inde ved siden af.

Kløjning

Her må vi allerførst opsøge Andreas Gott. Vi finder ham i et fæstehus som 76-årig daglejer og fæster, gift med den næsten 20 år yngre Karen Hansdatter. De har to tvillingedøtre, Anna og Katharina, 22 år. En af disse (bare benævnt som Andreas Gottes datter) har på en eneste handel i begyndelsen af 1836 tjent 9 Mk. på 11 alen. Det er 21 sk. pr. alen, noget nær topprisen hos Iversen. En sådan præstation er man ikke kommet sovende til. Hun må have kniplet både før og efter. Men hun omtales kun denne ene gang i regnskabsbogen, og folketællingslisten kender ikke til, at hun er kniplerske. I 1845 er begge søstre blevet gift. Den ene med en gårdmand i byen, den anden med en af disse fraværende arbejdsmænd, som folketællingen ikke finder det ulejligheden værd at nævne navnet på. Ingen af dem benævnes som kniplersker. Har sådan en dygtig kniplerske virkelig måttet lægge sin kunst på hylden, eller er det bare hendes familiære stilling, der hindrer, at vi får oplysning om hendes håndværk?

Dernæst må vi nævne Ellen Kirstine Peters, der er stedets flittigste leverandør. Vi finder hende som 13-årig datter af en af de enlige mødre, der er gift med en fraværende tjenestekarl. Hun forekommer første gang i regnskabsbogen maj 1836 og fortsætter derefter uden hensyn til årstiden. Sidste leverance er i august 1837, hvorefter hun sandsynligvis har fundet en anden aftager. Bortset fra den allersidste levering har hun altid brugt ét bestemt trådnummer og fået 6 sk. pr. alen. Hendes indtjening blev på godt et år 30 Mk. Hende bør vi lægge mærke til, for hun er en af de få, vi genfinder i 1845 med betegnelsen kniplerske.

Der er et par kvinder til i byen, der har gjort sig bemærket med rigtig pæne kniplinger (en kådnerkone og en søster til en af gårdmændene), men leverancerne er ganske små.

Løgum

Denne stedsbetegnelse optræder hyppigt i regnskabsbogen, men da der ikke er nogen landsby af det navn, er det nok lidt risikabelt at vove sig alt for langt ind i identifikationsforsøg.

Men vi må i alt fald finde Jens Borres datter (= Kirsten Borre). Det viser sig at være en gårdmandsdatter på 20 år. Hun har på syv handeler tjent 44 Mk., alenprisen har normalt været hele 16 sk. Hun har (som det åbenbart er typisk for de egentlige landbrugsfamilier) især arbejdet i vintermånederne. Desværre genfinder vi hende ikke i 1845.

Der er et par andre flittige kniplersker, der er henført til »Løgum«, men de kan ikke findes i folketællingen.

Løgumbjerge

Denne betegnelse anvendes ikke i folketællingen. Nogle få af kniplerskerne vover vi dog at identificere. De hører alle hjemme på stedets gårde. Hverken kvantitet eller kvalitet er særlig bemærkelsesværdige. Dog med én undtagelse.

Det er Anne Vermer, der på hele 28 handeler har indtjent over 46 Mk. Der kan være tale om to forskellige kvinder, men de er på samme gård. Vi har den 63-årige enke Anne Vermer, der er gårdmand. På sin gård har hun boende sin 36-årige søn og dennes kone, der også hedder Anne Vermer, samt det unge ægtepars børn. I praksis har det nok været de unge folk, der har taget sig af gårdens drift. Så det må formodes, at det er den gamle Anne Vermer, der har været så flittig ved kniplebrættet.

Til slut vil vi blot hæfte os ved Maren, Dorte og Kirsten Villesen, der er henført til dels Tohede og dels »Løgum«. Det drejer sig åbenbart om nogle forældreløse søstre, der er blevet anbragt i forskellige hjem på Tohede-kanten.

Maren Villesen finder vi som 16-årig plejedatter af daglejeren Peter Nielsen.

Hun får understøttelse fra fattigkassen. Peter Nielsen med familie har til huse hos svigermoderen, den 62-årige enke Marie Kiestine Nielsen, der er betegnet som både kådnenske og kniplerske. Det er nok hende, der har sat Maren i vej. Der er også et andet plejebarn i husstanden. Det har åbenbart været en måde at skaffe sig indtægt på.

Dorthe Villesen finder vi som 14-årig forældreløs sammen med en lillebror og et andet forældreløst barn hos den 55-årige enke Maren Holms, der er inderste og kniplerske. Så ved vi nok også, hvor Dorthe har det fra.

Kirsten har vi ikke fundet i folketællingen 1835. Om dem alle tre gælder det, at de åbenbart endnu er på begynderstadiet, kun et par leveringer fra hver og til beskednen pris. Men Dorte finder vi igen i 1845. Nu er hun 24 år og stadig ugift. Hun er på kost hos daglejer Johan Peter Vermer (der velnok må være i familie med den flittige Anne Vermer, vi omtalte tidligere). Og vel at mærke registreres hun nu som kniplerske. Det har nok været ganske velovervejnet, at man anbragte disse forældreløse piger hos gode kniplersker. Det var nu deres chance for at få et levebrød med årene.

Endnu da. Lavkonjunkturen var forlængst sat ind. Der var ikke de samme penge at hente som forhen. Endnu i 1845 kan man i Vester Terp finde en 64-årig, ugift kniplerske, der holder både tjenestepige og

karl. Men hun repræsenterer nok mere undtagelsen end reglen.

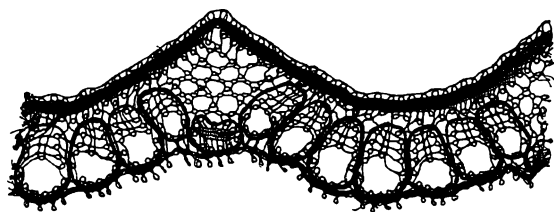
Generelt

Gennemgangen synes at kunne give anledning til følgende konklusioner:

1. Iversen har ikke haft monopol på handelen i området.
2. Ingen tjenestepige er fundet blandt leverandørerne.
3. Ellers synes alle sociale lag i landbefolkningen at være repræsenteret.
4. De fattigere overgår ikke de mere vel-etablerede, hverken kvalitativt eller kvantitativt. Måske et spørgsmål om, hvem der havde bedst tid (og de bedste hænder!).
5. Gifte koner er svagere repræsenteret end enker og døtre.
6. Jo mere landbrug des mindre knipling i sommermånederne.
7. Særdeles mange kvinder er habile kniplersker, men kun de færreste driver det til mere end husflid, som lejlighedsvis kan indbringe en ekstraskilling.

Det er naturligvis begrænset, hvor stærkt man kan tillade sig at generalisere når 1) undersøgelsen kun omfatter et enkelt sogn indenfor det marked, som Iversen havde, 2) regnskabsbogen kun dækker 2 år, og 3) der i disse to år formentlig er stilet bevidst mod forretningens afvikling.⁴

4. Omsætningen i alen: Hele perioden: 21.050,5. 1836: 14.189 (67%). 1837: 6861,5 (33%).

Kniplemonstrene har gennem tiderne modtaget tilskud fra arkitekturen, således også dette, der hedder »Buen« og antagelig er af engelsk oprindelse.

Jens Friis fra Ejsbøl (1858-1930?), der som farmer i Transvaal stillede sig solidarisk med boerne. Portrætfoto fra omkring århundredskiftet, nu i Hærens arkiv.

En sønderjyde som veteran fra Boerkrigen

AF BØRGE L. BARLØSE

Skoleinspektør Børge L. Barløse, Aarhus, beretter om en sønderjyde, der i slutningen af forrige århundrede udvandrede til Transvaal, og dér kom til at gøre sig bemærket i Boerkrigen.

Det vakte forståelig opsigt og nok også nogen panderynken, da det i 1909 blev kendt, at en af gårdene i Ejsbøl af ejeren, Thorvald Friis, var blevet solgt til den preussiske regering.¹ Her var tale om en gammel slægtsgård, som i fyrretyve år havde tilhørt den ansete gårdejer J.P. Friis (1827-89), der i 1865 havde været medlem af den store deputation til Berlin (de 47) og af komiteen for slesvigernes udflugt til København, og som senere i en årrække stod i

spidsen for Haderslev amts landboforening og Sparekassen for Haderslev by og omegn, ligesom han havde været et virksomt medlem af kredsagen.²

Thorvald Friis, som altså forlod sin fædrenegård, opgav øjensynlig samtidig at drive selvstændigt landbrug. Han rejste til Fyn, hvor han efter at have været inspektør på Hjallesegård døde i 1939³

Hans lidt ældre broder, Jens Jørgen Friis, var gift med Gyrithe Aggersborg, den yngste af apotekerdøtrene fra Haderslev. Han forpantede gården Hardtsminde i Ødis sogn, men det gik skævt for ham, og

2. Nekrolog i Sjø. Årb. 1890, s. 29 ff. ved P. Skau.

3. Thorv. Friis (f. Ejsbøl 3.9.1862, d. Odense 11.4.1939) var gift med Eline Elisabeth Ef-

1. Sjø. Årb. 1910, s. 286. v. Jessen Håndb. Slesv. III, s. 434 ff. og 445.

i 1892 udvandrede han til Transvaal.⁴ Her levede han sig med større held ind i et helt fremmed samfund, endda så hurtigt, at han satte livet på spil for at sikre dets uafhængighed, da den få år efter hans ankomst blev truet. Vi skal se, hvordan denne emigrantskæbne formede sig.

*

Fra midten af halvfemserne befandt de to boerrepublikker, Transvaal og Oranje sig på kollisionskurs med briterne i Kapkolonien, og efter præsident Krügers ultimatum af 9.10.1899 indtrådte der hurtigt krigstilstand. Boerne samlede straks i mindre, beredne kampgrupper, og af de skandinaviske indvandrere blev der dannet et korps med den svenske major Johs. Flygare som anfører.

I krigens første fase havde boerne initiativet, men da den engelske overkommando havde fået de nødvendige forstærkninger trukket sammen, rykkede man nordpå for at undsætte den belejrede mineby Kimberley. Imidlertid havde boerne under kommando af general P.A. Cronjé forskanset sig ved Magersfontein, et højdedrag ca. 30 km syd for byen, og her kom det den 11. december 1899 til et afgørende slag.

Det skandinaviske korps fik til opgave med et halvt hundrede mand at holde en fremskudt stilling nær ved det fortærræn på ca. 1½ km's bredde, som de britiske angrebskolonner skulle passere.

Det blev for skandinaverne en fuldstændig katastrofe, idet de blev beskudt fra nært hold både under angribernes fremrykning og tilbagetrækning. Efter ca. 4 timers kamp lå 34 af mændene døde på valpladsen – blandt dem chefen, major Flygare –

sen fra Grarup (d. Odense 18.7.1927).

4. Maren Refslund f. Friis, der kendte ægteparret, siger, at »de måtte gå fra gården«. Jfr. Had. Samf. 1981, s. 10 og 13, incl. noter.

mens 11 hårdt sårede blev ført bort af de engelske ambulancer efter at have ligget det meste af dagen i den brændende sol, og kun en håndfuld mænd slap tilbage til boernes linjer.⁵ Resultatet blev imidlertid, at briterne blev kastet tilbage med langt større tab end dem, forsvarerne havde lidt. Udfaldet af slaget ved Magersfontein vakte kolossal opsigt og udløste stærke følelser i begge lejre, i London vrede og skuffelse over ydmygelsen, i boerstaterne tilsvarende selvtillid og optimisme.

I 1903 kunne man i et af vore ugeblade læse følgende notits: »Alle landsmænd i Sydafrika kender den sønderjyske godsejer J.J. Friis, der har opholdt sig i Transvaal i mere end en snes år. Da krigen i 1899 brød ud, forlod han sin store landejendom i nærheden af Prætoria for at stille sig i boernes rækker. Da chefen for det frivillige skandinaviske korps, kaptajn Flygare, faldt ved Magersfontein, blev Friis valgt til skandinavernes kaptajn«. ⁶

På grundlag af denne meddelelse kom Jens Friis ind i systemet »Danske i fremmed krigstjeneste«, og hjemlige militærhistorikere udarbejdede et notat, hvori det hedder: »11.12.1899 under slaget ved Magersfontein, da Flygare faldt, overtog han kommandoen over resten af korpset«. ⁷

Efter dette skulle Friis altså have deltaget i slaget og været blandt de 7 overlevende. Dette holder dog næppe stik. Den svenske forfatter H.E. Udgreen, som i begyndelsen af tyverne publicerede en indgående og velunderbygget fremstilling af

5. Se H.A. Hanson: I krig for 50 år siden (Berl. Tid. 11.12.1949) og Wm. Bærentzen: Personlige oplevelser i boerkrigen (Vort forsvar 1903, nr. 583-89). En detailleret skildring af kamphandlingerne gives i R. Duxbury: The battle of Magersfontein, Johannesburg 1979.
6. Ill. Familie Journal 3.5.1903.
7. C.F. Schiøpffe's samlinger i Hærens arkiv, RArk, mappe H 822.

den skandinaviske indsats i boerkrigen (»Hjältarna vid Magersfontein«, Stockholm 1924) beretter: »Den 20.1.1900 ankom 20 nye medlemmer, som før afrejsen fra Prætoria havde valgt Jens Friis til Veldcornet (= kaptajn) og svenskeren Fagerskjöld til løjtnant«. Heraf synes at fremgå, at Friis førte et mandskab, der først efter Magersfontein blev sat ind til forstærkning af Cronjés styrker. Det stemmer da også klart overens med den bedst tænkelige kilde, nemlig Friis' egne oplysninger. Da man i 1927 efter en ihærdig eftersøgning havde opsporet ham, fik han fra København forelagt et spørgeskema til besvarelse. Til den relevante rubrik opgiver han fire sammenstød med englænderne, men hentyder ikke med en stavelse til Magersfontein!⁸

*

For general Cronjé tog krigen snart en uheldig vending. Allerede den 27. februar 1900 blev han omringet ved Paardeberg og tvunget til at overgive sig med 4000 mand, deriblandt resterne af det skandinaviske korps. Friis faldt altså i engelsk krigsfangenskab og sad sammen med en søn interneret på St. Helena, så længe krigen varede. Efter fredsslutningen i 1902 vendte han tilbage til sit landmandsliv og drev en farm i Irenefontein uden for Prætoria. Her beklædte han blandt andet hvervet som landboforeningsformand og fredsdommer. Som velestimeret borger, sagtens med status som rentier, var han i 1928 bosat i Boksburg øst for Johannesburg. Her døde han og blev begravet få dage senere.⁹

Sønnen Jens Aage Friis (f. Ejsbøl

Veldcornet Jens Friis i boerhærens karakteristiske uniform, flankeret af sin søn (t.h.) og sin adjutant, svenskeren Rydström. Foto Hærens arkiv.

30.5.1885), der trods sin unge alder fulgte sin far i felten, er død i Sydafrika 13.5.1960. Han efterlod sig tre sønner, nemlig Stephanus Friis (skoleinspektør i Prætoria), Ebenezer Friis (hollandsk reformert præst i Johannesburg) og Theodor Friis (bibliotekar i Kapstaden). To af disse er igen ophav til en ny generation, opvokset efter 2. verdenskrig.¹⁰

Jens Friis og hans hustru havde endnu 4 børn. Af disse har sønnen Niels Ejgil Friis (f. Hardtsminde 8.11.1886) og den yngste datter Gerda (f. i Transvaal) ligeledes stiftet hjem og familie i Sydafrika.

10. Velvillig meddelt af genealogen Hans-Georg Bleibaum, tidligere knyttet til kirkebogskontoret i Læk, nu bosat i Hameln.

8. sst. – Besvarelsen er dateret 28.3.1928.

9. Det må tilskrives vanskelighederne ved at kommunikere over de store afstande, at det nøjagtige dødsår ikke har kunnet fastsættes. Der menes 1930 eller 1931.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

Koskvinteren 1813-14

VED TORBEN GLAHN

I vinteren 1813-14 rykkede svenske og russiske tropper mod nord gennem Holsten og Sønderjylland for at tvinge Danmark-Norge til kapitulation. Bortset fra slaget ved Sehested den 10. december 1813 var der ikke mange lyspunkter for de danske styrker, og for civilbefolkningen var denne krigsvinter præget af de fremmende soldaters hærgen. Ikke mindst de russiske kosakker under ledelse af general Tettenborn spredte skræk og rædsel.

Den senere politidirektør og overpræsident i København Cosmus Bræstrup (1789-1870) fulgte som ung i 1813 det slesvigske infanteriregiment som auditør til Holsten og Sydslesvig, hvor han blev vidne til krigen.

Overbibliotekar Torben Glahn, København, har fremdraget denne øjenvidneberetning om krigens følger.

D. 30. april 1813 sejlede regimentet til Kiel, og om sejladsen gennem Kielerfjord, som han finder »overmåde dejlig«, noterer han: »Friedrichsort paa høire Side med sine smukke grønne Volde, gamle røde Tage og Taarn tager sig stolt ud, siden giver Holtenau ved Kanalens Udløb med sine mange røde Bygninger en smuk Afveksling i Udsigten.« – Hele 1813 var Bræstrup længere syd på, endte derefter i Rendsborg, hvor de fik marschordre til Slesvig, da freden kom:

Vi gik den 19. Januar Kl. 8 F fra Rendsborg og kom efter en meget trættende Marsch i dyb Sne og saadant Snefog, at man ikke kunne aabne Øinene, til Slesvig. ... Ved Regimentets Indmarche vare alle Vinduer fulde af Tilskuere, og Folket mod-

tog os med stærkt Hurra. Vore Grenaderer marcherede igaar Morges til Frederiksort. Det Slesvigske er nu ganske rømmet af Fjenden, og Eiderbroerne igjen besatte af os. Her har jeg dog endnu set et Par mørnerske Husarer og nogle russiske Ulaner. Med den svenske Krigstugt er man i Almindelighed vel tilfreds, men over Russerne og Tyskerne føres overalt de bitreste Klager. De have mange Steder skrækkelig plyndret, og deres Rekvisitioner, som altid med den underdanigste Føielighed ere blevne opfyldte, have været forfærdelige. Saaledes have 300 Kosakker paa en Gjen-nemmarche rekvireret og faaet til deres Heste i en Nat 500 Td. Havre. ...

Slesvig 26. Januar ... Tettenborn, som jeg altid har holdt for en nederdrægtig Vindbeutel, er skrækkelig forhad. Han har især udmærket sig ved uhyre Rekvisitioner, som han med Kautshuen tiltvang sig. I Flensborg har han ladet en Opsynsmand over Befordringsvæsenet give 200 Slag med Kautshuen, fordi nogle Heste ei vare komne til bestemt Tid. Straffen var egentlig tiltænkt Postmesteren, men da han havde skjult sig, lod man den gaa ud over den anden, som ulykkeligvis ingen Kosakryg har havt og derfor nu skal ligge for Døden deraf.

Byen Slesvig har Fjendens Ophold i 8-10 Dage kostet i Rekvisitioner over 10.000 Rdl. Visse Artikler f.Ex. Rom og tildels Vin existere ikke mere, da alt, hvad endog enkelte Gemene forlangte paa egen Haand, strax blev leveret. Borgmesteren havde ansat en stor mængde Rekvisitions-mænd, som saasart en af Fjenderne fik lyst til noget, skulde tage det i det første

det bedste Hus, hvor det fandtes. De fleste Steder har man nok paa denne Maade behandlet Fjenden. Det værste for Landet er dog, at en stor Mængde Hester ere borttagne i denne korte Krig. ...

Jeg logerer hos en Herredsfoged Thaulow, en Nordmand med en kjøbenhavnsk Kone, meget vakre Folk.

Slesvig er en uhyre lang By. Vi vare en Time om at marchere fra Porten til mit Kvarter, som ligger i Lollfuss omtrent midt i Byen, og jeg har endnu ikke været ganske til den anden Ende. Egnen er sikkert om Sommeren meget smuk. ...

27. Januar ... Paa Kongens Fødselsdag var alt overmaade stille; paa Høihedens, - saaledes kaldes Prindsesse Louise, den 30. Januar, var et Bal. Jeg var den Dag i Kabinetsprædiken paa Slottet og hørte Generalsuperintendent Adler, der prædiker uforligneligt; jeg skal vist sjældent forsømme at høre ham.

En ret behagelig Spadseretur gjorde jeg for nogle Dage siden først til Slottet, hvor jeg besaa to gamle Hvælvinger under en af Voldene, i hvilke fordem skal have været en Mynt, og hvor der fra Loftet bestandig drypper Vand ned, som paa nogle Steder har dannet temmelig store Drypsten, og som nu i Frostene frembragte en Mængde paa Gulvet opvoxende Istapper af forunderlige, meget skønne Figurer. Derfra gik jeg til et Sted ved Slotshaven, der ved en Eng er adskilt fra Slottet. Derfra imod Slottet er et sjældent tydeligt Ekko, hvortil jeg ikke har hørt Magen, med mindre det skulde være Kirkeskoven ved Vordingborg mod Kirken. Det repeterer først mindre tydeligt og hastigere fra nogle Steder i Byen og tilsidst med den mest skuffende Nøjagtighed fra Slottet de længste Ord og selv hele lange Vers. Endelig gik jeg over Isen til en lille Ø, Möveninsel, i Slien, bekjendt af den store Mængde Maager, som om Sommeren havde deres Bolig der, og som have givet den sit Navn. Der skal i gamle

Dage have staaet et Slot, hvortil der dog nu intet Spor er, og man kan derfra overse hele Byen, der ligger i en Halvmåne om det inderste af Slien.

Samme Dag saa jeg Domkirken, som udenfra især i Afstand snarere ser ud som et Pakhus end som en Kirke. I Koret er et Epitafium af italiensk Marmor forfærdiget i Italien over Frederik den 1ste. Ved Siden af Koret er et Begravelseskapel for nogle Hertuger samt for en blindfødt Prindsesse. Prindsessens Kiste kan aabnes, hun er næsten fortæret, men det brandgule Atlas, hvori hun ligger, er aldeles ufordærvet....

Hertug Frederik den 4de, Carl den 12tes Svoger, som faldt i Slaget ved Clissow i Polen, ligger i en overmaade rigt med massivt Sølv beslaaet Kiste. Hans Hest, som tillige med ham faldt ved Clissow, staa udstoppet paa Tøihuset i Rendsborg....

Domen, det samme for Hertugdømmet Slesvig som Kieler Omslag for Holsten, er begyndt for 8 Dage siden. Den skal sædvanlig være meget mere levende end nu. Her er i den Anledning Marked i 4-5 Uger, men hidtil har det ikke været meget brillant. ...

I Husum have især Embedsmændene udmærket sig ved al mulig Føielighed mod Fjenden, endog paa en forræderisk Maade, ved f.Ex. at sende en Deputation til Tettenborn, da han endnu var i Friederichstadt, for at tilbyde han Byen og dens Borgervæbning, og for tillige at gjøre opmærksom paa, at han maatte skynde sig, om han vilde have de Kanonbaade, som laa der, da de ellers formodentlig gik bort. Nu har man gjort en stor Fête paa Kongens Fødselsdag, hvor Borgmesteren efter adskillige andre Skaaler ogsaa udbragte »die Gesundheit unsers braven Militairs, das uns bisher beschützt hat, und auch ferner uns beschützen wird«, hvilken Flemmich af Slesvigske Infanteriregiment, der saavel som alle andre Officerer varer indbudne, besvarede med: »die Gesundheit der bra-

ven Beamten, die das Interesse des Königs bisher wahrgenommen haben, und es auch ferner wahr nehmen werden« ...

Jeg har kun lidt at bestille og morer mig derfor med Læsning, hvortil der er ret god Leilighed, da der findes 3-4 Leiebibliotheker, og min Vært ogsaa har adskillige gode Bøger. Vi ere alle fattige som Kirkerotter, da vi ingen Gage have faaet i to Maaneder, og hvis man ikke gav os Mad i Kvartererne, vare vi derfor nok allerede sultede ihjel ...

(11. marts) Gud ske Lov, at dette Levned her i Slesvig har en Ende; De kan tro, det var meget kjedsommeligt. ... Her er kun meget lidt Selskabelighed, i det mindste kom jeg næsten kun hos Webers, og til den almindelige Morskab at gaa paa Værtshus og i Klubber har min Forfatning meget lidt passet. Om vor Stilling i den nye Kampagne blev bedre i denne Henseende,

var just ikke af Veien. Vi have i ¼ Aar ingen Gage faaet, og et Forskud af 100 Rd., som er blevet anvist enhver Officer af Regimentet alt i Januar, have vi endnu ikke kunnet faa udbetalt. ...

2den Bataillon brød op Kl. 8 Form. Jeg forlod Kl. 1 Efterm. Slesvig efter der at have tilbragt næsten to Maaneder, nogle af de kjedsommeligste i mit Liv. Veiret var meget koldt, og Veien til Rendsborg saa slem formedelst den megen Sne, at jeg een Gang væltede og flere Gange var nær derved. ...

Præsten C.L. Strøm (1771-1859) havde på det tidspunkt ansættelse ved det armekorps, der 1813 kæmpede ved Sehested. I hans feltbreve, der er udgivet i »Gemt og Glemmt« bd.1, 1915, får man et levende indtryk af de kaotiske tilstande, der herskede under kosak-krigen.

Bag de gamle døre i Aabenraa

AF ANNE-HELENE MICHELSEN

Fysioterapeut Anne-Helene Michelsen, Aabenraa, har nedfældet de i familien mundtligt overleverede beretninger om oldefaderens oplevelser i Aabenraa i de hektiske januardage 1814, da kosakkerne var i byen.

Her skal fortælles om, hvorledes en 12-års dreng oplevede kosakkernes indkvartering i Aabenraa i januar 1814.

Artiklen om »Kosakvinteren i Gråsten« skrevet af Poul Andersen i oktober 1980 i Sønderjysk Månedsskrift, læste jeg med megen interesse. Den fik mig til at mindes de oplevelser fra kosakkernes ophold i Aabenraa min oldefar, bagermester Asmus Andresen, senere kunne fortælle så levende

om, at de er gået som gode historier ned gennem slægten og blev en god underholdning ved familiesammenkomster.

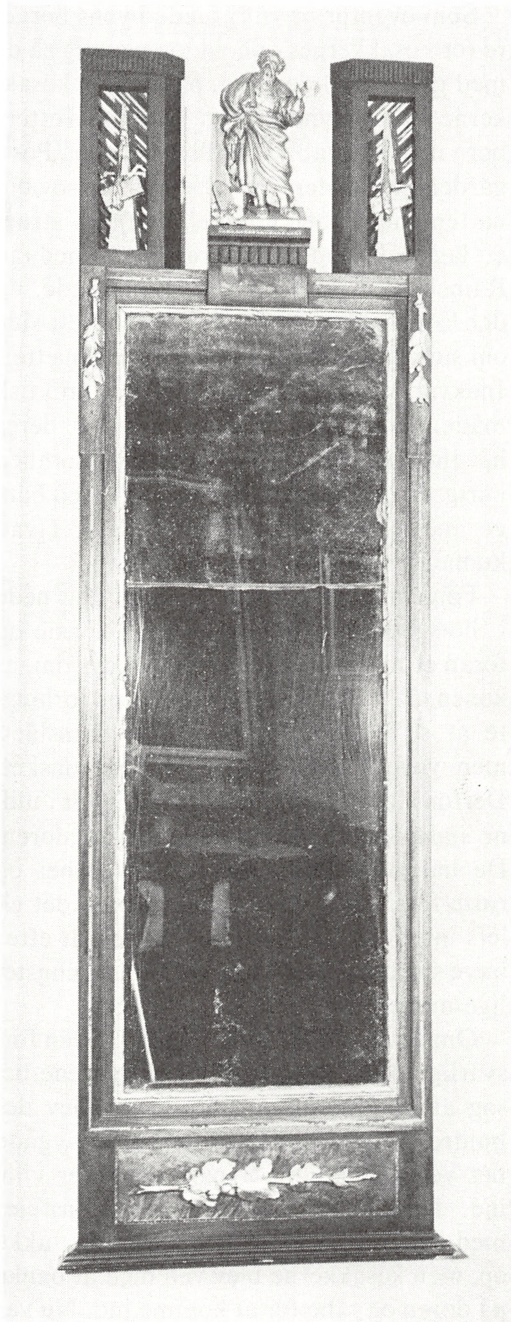
I kosakvinteren i 1814 var Asmus Andresen 12 år. Den 8. januar 1814, var en flok Aabenraadrenge oppe at kælke på Arnbjerg, og deriblandt Asmus. Vinteren var hård, der lå megen sne, og slæderne susede nedad den stejle mark. Pludselig lød råbet: »Æ kosakker æ kommen te æ by!« Alle drengene fløj afsted hjemad for at se kosakkerne. For 10-12 års knægte var det et spændende æventyr og et stolt syn, at se kosakker til hest. Et helt kompagni var kommet til byen sydfra, og havde taget hovedkvarter på byens bedste hotel, som lå på hjørnet af St. Torv og Vestergade.

Rygterne svirrede, Napoleon var slået, den franske hær indefrosset i Rusland, og nu var kosakkerne nået til Aabenraa på vej nordpå. I Aabenraa skulle der rastes et par dage, og derpå måtte kosakkerne plyndre byen som deres soldaterløn. Ja, sådan lød rygterne; for byens borgere var kosakkerens tilstedeværelse en grufuld realitet, men for drengene en spændende oplevelse.

På byens hotel herskede der travlhed. Den myndige madam Kopperholdt stod for styret, og havde ansvaret for, at den russiske general Tettenborns ordrer kunne efterkommes. Ordren lød på, at alle byens husstande skulle sende en stor portion af dagens middagsmad til hotellet til bespisning af soldaterne.

I løbet af eftermiddagen blev hotellets køkken fyldt med potter, pander og gryder, som indeholdt den mad, der netop var kogt den dag på byens åbne ildsteder. Hen i mørkningen, mens madam Kopperholdt var ved at ordne maden, gik døren fra skænkestuen op, og en stor kosakofficer kom ind i køkkenet. Han gjorde tegn til hende, at han ville se den mad, der var blevet bragt, og ved forskellige fagter antydede han, at han også ville smage på retterne. Af bare forfjamskelse kom madam Kopperholdt til at række ham en sølvske, og mens officeren gik rundt og smagte på hver portion, tænkte hun: »Mon jeg får skeen igen?« I det samme vendte kosakken sig om mod hende, og idet han rakte hende sølvskeen, udbød han med et stort smil: »Dobra« = godt - fint. Af bare glæde over at hun fik skeen igen, svarede madam Kopperholdt impulsivt også med et: »Dobra« – Det blev kosakken så overrasket og glad for, at han strøg sit store fuldskæg, så alle madrester fra smagsprøven slog klask på gulvet, tog madam Kopperholdt om livet og gav hende et smækkys. I det samme lød der en hjertelig drengelatter henne fra køkkendøren, hvor den 12-årige Asmus Andersen netop kom for at aflevere en portion

mad fra sin mors køkken. Kosakofficeren snurrede rundt, fik øje på drengen, og 1-2-3 løftede han ham op fra gulvet og gav også

Et af Aabenraa-snedkeren Lorenz Nielsens »kosakspejle«.

ham et smækkys. »Det æ det mest gewürze kys æ naunsinne ha fåt«, fortalte Asmus Andresen altid senere, når han som voksen i et muntert lag fortalte om denne episode fra sin drengetid.

Som ovenfor nævnt gruede byens borgere for kosakkernes ophold, og navnlig så de med gru hen til den dag, på hvilken kosakkerne måtte plyndre byen. General Tettenborn med sin stab var indkvarteret på Postgården på Sønder Torv. De menige sov om natten under åben himmel. Der blev strøet et lag halm op ad Storegade – ned ad Ramsherred og henad St. Pottergade, og der lå så soldaterne med hver sin hest side om side i de kolde måneklare vinternætter. Indkvarteringen var løst på en praktisk måde. Kosakker var jo kendt for deres hårdførhed, men også for deres grusomhed i krig. Byens borgere gik til sengs med bange anelser hin januaraften i 1814. Hvad kunne der ikke ske i de næste dage?

Følgende episode skete næste dag nede i Slotsgade. Nogle kosakker standsede op foran et hus, hvor de havde fået nys om, at konen lå i barselsseng. Kosakkerne forlangte at se barnet. Familien blev lamslået, men vovede ikke at nægte dem ønsket. Derfor blev den spæde godt indhyllet i uldne sjaler af faderen båret ud i gadedøren. De barske soldater beundrede barnet og rørte forsigtigt ved det, men gjorde det ellers intet ondt, og faderen kunne lidt efter bære spædbarnet uskadt ind til den ængstelige moder.

Om aftenen blev alle husdøre i byen forsvareligt skoddet og låst, ingen ønskede besøg af ubudne gæster. En aften blev der buldret på døren til et lille hus i Nygade tæt ved Klinkbjerg. Nogle kosakker ville ind. I huset boede byens skorstensfejer med kone og to døtre. De ville ikke lukke op; men kosakkerne blev ved med at banke på døren og råbe for at komme ind. Nu var gode råd dyre. Da ikklædte skorstensfejeren sig sit sorte tøj, sværtede sig i ansigtet, og

åbnede døren med et brøl. I vintermørket med det klare måneskin må skorstenfejeren have virket gruopvækkende, kosakkerne fjernede sig i hvert tilfælde hurtigt med forbavsede udråb, og den lille familie var blevet frelst for et ubehageligt besøg.

Der fortælles, at byens råd mødtes om dagen og hver dag sendte en deputation ned til general Tettenborn på Postgården for at forhandle om betingelser, der kunne spare byen for plyndringen. Hver gang kom den ud med uforrettet sag. Dengang og navnlig denne vinter, hvor vejene var ufremkommelige, var det svært at få forbindelse med omverdenen, det vil sige Flensborg og Rendsborg, hvor der blev handlet om våbenhvile. Byens råd måtte handle på egne vegne, så godt det formåede, uden at vide, hvor langt frem man var kommet med fredsforhandlinger på højeste sted, det vil sige i Kiel.

Da byen vågnede op søndag den 16. januar, hørtes to herolder blæse i trompeter oppe fra Postgårdens trappe. Freden forkyndtes, den fred der var blevet sluttet i Kiel den 15. januar. Alle myldrede ud på gaden og løb ned til Postgården på Sønder Torv for at høre om det var sandt? Det var det, og byen var frelst. Glæden var så stor, at der blev sat lys i alle vinduer om aftenen, og der blev holdt fest rundt om i hjemmene, hvor der blev takket for freden. Men mange følte, at festen ikke kunne udtrykke taknemmeligheden alene, der måtte et mere synligt og varigt vidnesbyrd til, der kunne minde kommende slægter om det mirakel, der var overgået byen og dens borgere. Derfor blev byens daværende dygtige snedker Lorenz Nielsen bestilt til at lave store spejle udskåret af de fineste træsorter og prydet med symbolske græske figurer og græske inskriptioner.

En del af disse »kosakspejle« hænger endnu i Aabenraa hos efterkommere af de borgere, der oplevede de rædselsfulde kosakdage i 1814.

Mindestenen over Seier Steffensen, Botterup.

Mindestenen i Rinkenæs

AF KARL LUND

Historien bag motiverne på en nødpengeseddel fra Rinkenæs fortælles af lærer Karl Lund, Simmersted.

For nogle år siden forærede min gamle ven Thomas mig et postkort. På kortet var afbildet mindestenen over Seier Steffensen, Botterup. Jeg fandt nødpengesedlen fra Rinkenæs frem til sammenligning og fandt, at motiverne var meget lig hinanden. Indskriften på mindestenen lyder

Minde om den 6. april 1848

Første skud fra Krigerskare
Voldte Byen Skræk og Fare.
Men med Tak og Pries og Hæder
Broderlig vi mindes Eder
Som for os i første Møde
Seier vandt hvor »Seier« døde.

Om episoden ved Rinkenæs, hvor underjæger Seier Steffensen, Botterup fra Vejle amt, født 29. juli 1823, faldt, beretter bogen: Felttogene i vore første Frihedsår, København 1888 følgende, – (noget forkortet):

»Insurgenterne foretog samme dag –

6.4. – (48) fra Bov en rekognoscering ind i Sundeved, dels for at komme til kundskab om, hvor langt vort flankekorps var fremrykket, og dels for at arrestere den dansk-sindede tingskriver Jepsen i Rinkenæs. Rekognosceringen blev ledet af den preussiske kaptajn Katsler. Kommandoet bestod af et jægerkrops og en eskadron dragoner.

Katsler marcherede over Holdbi og Hokkerup mod Rinkenæs, hvor der stod to kompagnier af 1'ste jægerkorps, og hvor korpsets chef, major Schepelern, opholdt sig. Ved middagstid fik Schepelern af en ridende bonde fra Hokkerup besked om, at fjenden nærmede sig. Majoren lod sine to kompagnier indtage en stilling bag en jordvold vest for Rinkenæs, tværs over vejen til Hokkerup.

Insurgenterne rykkede frem under livlig skydning tæt ind på vore jægere, som ikke bleve dem svar skyldige, men som først

Mindestenen som motiv på nødpengesedlens forside.

bragte dem til at standse i c. 150 alens afstand. Kompagnier fra Tyrnbøl var imidlertid rykket til hjælp og viste sig nu i fjendens venstre flanke, hvilket bevægede ham til et skyndsomt tilbagetog. I denne betydningsløse fægtning havde de danske én død – den første i felttoget. Hans navn var Sejr, hvoraf soldaterne udledede et godt varsel for krigen, om at Sejeren blev på vor side«.

Sejer Steffensen Botterup blev begravet på Rinkenæs kirkegård. Der står en stor sandstensplade på graven.

Begge sten blev rejst af beboerne, og i mange år passede ejeren af Nørremølle, gårdejer Hanssen, dem og alle gravminder i hele Sundeved, hjulpet af egnens folk.

På bagsiden af sedlen er der et billede af det pansrede dampskib »Rolf Krake« ud for Alnor i 1864.

Da preusserne om morgenen den 29. august 1864 gik over sundet til Als, var Rolf Krake ikke til megen hjælp. På grund af en misforståelse sejlede skibet om til Als' østkyst for der at være parat til at sejle danske soldater til Fyn.

Det har været et diskussionsemne op igennem tiden. Så sent som i forsommeren 1984 har der været nogle artikler i den sønderjyske presse om overgangen til og kampen på Als.

Foruden at være afbildet på pengesedlen fra Rinkenæs er »Rolf Krake« også motiv på sedler fra Sottrup i Sundeved og Holnæs i Angel.

Rinkenæs udgav denne pengeseddelt i 1920. Det har ikke været muligt at få oplysninger om historien bag sedlens tilblivelse.

Nødpengesedlens bagside med »Rolf Krake«.

Bog anmeldelser

Retsopgøret i og udenfor Sønderjylland

Ditlev Tamm: Retsopgøret efter besættelsen. 832 sider. 450 kr. Jurist- og økonomforbundets forlag og Udgiverselskab for Danmarks nyeste historie. 1984.

Det er et imponerende værk om retsopgøret, professor dr. jur. Ditlev Tamm her har skænket den danske offentlighed, der aldrig er blevet færdig med de problemer, som er knyttet til besættelsestiden og det efterfølgende retsopgør.

Ditlev Tamm har fået adgang til ellers lukkede arkiver, og han har derfor kunnet bringe meget nyt stof frem. Den særlige juridiske ekspertise har naturligvis også sat sit præg på værket, der blandt andet giver en omhyggelig gennemgang af sagernes vandring op gennem retsinstanserne, og af uenigheden mellem dommerne, der dog stort set var for tilbøjelige til at følge anklagerne.

Vi møder her alle de gammelkendte problemer – straffelovens tilbagevirkende kraft, minimumsgrænsen på de 4 år, de mange små sager, der blev for hårdt bedømt, de store sager, der trak ud og som derfor nød godt af det mildere klima, regeringens medansvar for senere kriminaliserede handlinger, 29. august som skilledato, stikkerlikvideringerne osv. osv. –, men be-lyst med nyt materiale, som gør bogen til det naturlige udgangspunkt for enhver fremtidig debat om udrensningen.

Ditlev Tamm, der er født i 1946, har ikke selv oplevet den besættelsestid, der er baggrunden for retsopgøret. Han har derfor søgt at holde sine egne vurderinger i baggrunden og lagt vægt på at gengive både hvad der er fremført som forsvar og kritik for de trufne dispositioner. Helt er det ikke lykkedes.

Tager vi for eksempel de mange interne-ringer i majdagene 1945, godtager forfat-

teren betydningen af, at man kom en mulig lynchjustits i forkøbet, men han får ikke tilsvarende frem, at sagen også havde et militært perspektiv. Da anholdelseslisterne blev lavet, vidste man ikke, under hvilke former befrielsen ville ske. Derfor sikrede man sig medlemmer af nazistiske organisationer, selv om det stod klart, at de ikke skulle straffes, men blot midlertidigt interneres. De allierede havde krævet sikring mod, at befrielsesstyrkerne blev faldet i ryggen af en 5. kolonne.

Professoren kritiserer slagordet om »udrensning til tops og til bunds«, fordi udrensningen af mange grunde ikke kunne føres til tops. Han burde have taget med, at bundgrænsen måtte drages der, hvor kom-munisterne, der var det ivrigste udrenserparti, havde draget den. Sålænge Sovjet stod ved Hitlers side, gjorde de danske kommunister det som bekendt også, og hvad de udgød af beskyldninger imod de vestlige demokratier overgik, hvad mange nazister kunne anklages for.

De gamle partier havde i befrielsens dage ikke styrke til overfor modstandsbevægelsen at vedstå deres regeringsansvar for forhandlingspolitikken. Statsminister Stau-ning sagde på et tidligt tidspunkt, da han overtalte et stort entreprenørfirma til at arbejde på de tyske flyvepladser i Dan-mark for at undgå at få tyske firmaer og tyske arbejdere ind, at hvis det skulle lykkes at føre Danmark igennem det, som land-et nu var ude i, »saa var der mange af os, der ville komme til at gøre ting, som lands-mænd ville spytte paa en for«. Der blev spyttet meget.

Det værste var, at der ikke blev sammenhæng mellem forhandlingspolitikken indtil 29. august 1943 og retsopgøret, som kriminaliserede handlinger også forud for denne dato. Når Vilhelm Buhl som statsminister i 1942 havde opfordret til at anmelde illegal virksomhed til danske myndigheder, burde sådanne anmeldelser ikke uden videre kriminaliseres i 1945, da Buhl også var statsminister.

Professor Tamm lægger megen vægt på Knud Kristensens cirkulære til amtmændene af 29. august 1940, hvori det fremhæves, at det er i dansk interesse, at embedsmænd, i første række amtmændene, får kontakt med tyske embedsmænd og officerer udover de rent tjenstlige forretningsmæssige forhandlinger. Tamm kommenterer: »Mens indenrigsministeren senere blev statsminister, blev tjenestemændene afskediget. Var det rigtigt?«

Nu tog cirkulæret jo sigte på de højerestående embedsmænd, og af dem blev kun få – og slet ingen amtmand – afskediget. At man gik for hårdt frem, er der vel ikke mange, der er uenige i, men der var dog forskel på den danske regerings holdning i sommeren 1940, da den kunne udsende en erklæring om de store tyske sejre, der havde slået verden med forbavselse og beundring, og senere, da modsætningsforholdene trådte stedse stærkere frem. Retsopfattelsen i befolkningen ændrede sig tilsvarende, og ingen handling kan derfor vurderes uden på baggrund af den aktuelle situation, hvilket gør det vanskeligt at gennemføre et retsopgør retfærdigt.

Hvis Ditlev Tamm med sit spørgsmål vil mene, at Knud Kristensen ikke burde blive statsminister, når tjenestemænd blev afskediget, glemmer han, at statsminister bliver den, som folketingsflertallet peger på.

Det er forøvrigt også ukorrekt, at forfatteren, der dog mener, at Thune Jacobsen ikke stod med større ansvar end den øvrige regering, finder at kunne tillægge Knud

Kristensen et særligt ansvar. Tamm har glemt at kigge i ministermødeprotokollen. Der står for 16. august 1940, at indenrigsministeren meddelte, at der fra flere amtmænd var rettet forespørgsel om, hvorledes de skulle stille sig med hensyn til tyske indbydelser. »Det blev besluttet at lade indenrigsministeren tilkendegive amtmændene, at de burde stille sig i et venligt forhold til tyskerne.« Den 27. august forelagde statsminister Stauning udkastet til cirkulæret i nyt ministermøde, hvor det blev godkendt.

En mangel ved værket er, at der ikke gives en oversigt over, hvorledes de ekstraordinære straffelove virker sammenlignet med et retsopgør, der var gennemført alene efter den ordinære straffelov, der jo i § 101, stk. 2 havde strenge bestemmelser med fængsel fra 2 til 12 år for den, »som under krig eller truende udsigt dertil yder fjenden bistand ved raad eller daad eller svækker den danske stats eller dens forbundsfælles kampdygtighed«.

Forfatteren har analyseret spørgsmålet om, hvorvidt og hvor længe der havde bestået krigstilstand mellem Danmark og Tyskland, men han har ikke tilsvarende behandlet spørgsmålet om, hvorvidt der var udsigt til krig i forbindelse med Danmarks befrielse. Det er ellers af væsentlig interesse for det særlige sønderjyske retsopgør, fordi hjemmetyskernes militære korps var oprettet med henblik på netop denne situation, hvor de skulle bistå den tyske hær i tilfælde af en invasion og blandt andet gardere den overfor en dansk generalstrejke.

De mange interneringer skabte store indkvarteringsproblemer i et Danmark, der i forvejen var overfyldt med tyske flygtninge. De internerede kunne ikke anbringes under forsvarlige forhold, men professor Tamms gennemgang efterlader ingen tvivl om, at det gennemgående stod værre til i andre dele af landet end i Sønderjylland, hvor man havde Faarhuslejren.

Mange faktorer virkede sammen om at give retsopgøret det sendrægtige og uheldige forløb. Blandt dem peger professor Tamm på både personlige og politiske forhold:

Under rigsdagens forhandlinger kom det til udtryk, at justitsministeren havde lovet, at der kun ville blive rejst sag i de allergroveste tilfælde. Men justitsminister Busch-Jensen orienterede ikke rigsadvokaten, og i rigsadvokaturen havde man ikke fulgt rigsdagsforhandlingerne, så den tilrettelagde sin egen strenge kurs.

Det var vanskeligt at udrede trådene i de hjemmetyske korps, som havde tilintetgjort det kompromitterende materiale, men den 7. nov. 1945 kunne statsadvokat Dines Kirk, Sønderborg, indstille til rigsadvokaten, at der blev rejst tiltale imod de Zeitfreiwillige også under henvisning til den ordinære straffelovs § 101, stk. 2 »for at understrege over for mindretallet, at forholdet var strafbart allerede efter almindelig borgerlig straffelov«.

Inden rigsadvokaturen var færdig med sine overvejelser, havde justitsministeren den 21. november imidlertid nedsat et udvalg, der skulle arbejde med en revision af de strenge straffebestemmelser, og de sønderjyske sager blev derfor sat i bero under afventning af resultatet. Desværre trak revisionen i langdrag og blev heller ikke så gennemgribende, som regeringen havde ønsket, fordi socialdemokratiet, der nu var i opposition efter tabet af 18 mandater til kommunisterne, følte sig svækket og trængt af de ivrige udrensere.

I marts 1946 fik statsadvokat Kirk derfor besked på at fremme sagerne mod medlemmerne af de hjemmetyske korps, men ved en misforståelse havde han fået den opfattelse, at et pålæg om i anklagen at gøre opmærksom på de særlige strafnedsættelsesmuligheder for hjemmetyskerne kun skulle omfatte de Zeitfreiwillige og ikke frontkæmperne. Resultatet blev, at front-

kæmperne fik de strengeste domme, hvor hensigten havde været modsat. Det første år var altså gået med en forkludring af retsopgøret i Sønderjylland.

Omsider kom dog lovrevisionen og samtidig højesteretsdomme, der mildnede afgørelserne. En frontkæmper, der ved byretten havde fået fire års fængsel og ved landsretten to år, fik ved højesteret nedsat til ét års fængsel, fordi han var hjemmetysker. De zeitfreiwillige nåede først frem til højesteret i marts 1947. Straffen blev 1½ år.

Rundt om i bogen kan man finde konkrete eksempler på domfældelse af mennesker med tysk tilknytning, dog uden navns angivelse.

A propos navne. Redaktør A. Svensson optræder i litteraturfortegnelsen som »Alf Svensson«. Den fejl må skyldes direkte aftryk efter litteraturfortegnelsen i Hans Kirchhoffs værk om den 29. august, hvor fejlen optræder første gang. For at advare fremtidige forfattere skal det være sagt, at A. Svensson vissevis ikke var nogen alf, og at hans forældre heller ikke tilkendegav forventning derom ved hans dåb.

At den tætte fortrolighed med sønderjyske forhold mangler kan ikke undre. Ditlev Tamm har fået fat i den myte, at der forelå et brev med oplysning om en dansk regeringsgodkendelse af Zeitfreiwilligkorpset, men han har ikke bemærket, at forstander Nis-Edwin List Petersen har røbet, at man sigter til et brev af 22. sept. 1942, der vedrørte rigstyske zeitfreiwillige, hvilket ikke angik det hjemmetyske korps (bestående af danske statsborgere), som først blev oprettet senere, jfr. Jydske Tidende 27. september, 16. oktober og 6. november 1983.

Men det er detaljer, der ikke kan anfægte den dybe respekt, man må føle for det oprydningsarbejde, forfatteren her har præsteret på et vanskeligt tilgængeligt område.

bjs.

Det splittede Sydslesvig

Nils Vollertsen: SPD, socialdemokratiet og det danske mindretal. 120 sider. Ill. Odense Universitetsforlag.

Sydslesvigeren, lærer Nils Vollertsen, skildrer i denne bog det splittede Sydslesvig i årene efter den tyske kapitulation i 1945. Den handler dels om splittelsen indenfor socialdemokratiet, centreret omkring SPF (Sozialdemokratische Partei Flensburg), der opstod da den socialdemokratiske leder Kurt Schumacher i 1946 ekskluderede den danskorienterede afdeling i Flensborg af partiet, til genoptagelsen i partiet 1954, dels om splittelsen indenfor den danske folkegruppe, både socialt, geografisk, med hensyn til generationsforskel og gnidningerne mellem de gammeldanske og de nydanske.

Det er forhold, der hidtil har været lidet belyst, og det er fortjenstfuldt, at forfatteren har fremlagt så stort et materiale. Men det er tung læsning, der kun henvender sig

til de særligt interesserede, og bogen kan ikke læses uden kritik. For eksempel står der side 9-10, at »efter folkeafstemningen 1920 arbejdede man (hvem?) stadigvæk hen på en selvstændig republik Slesvig-Holsten«, og at »derfor« (!) forlangte det tyske mindretal en grænserevision.

Forfatteren har også helt misforstået Stauning-Wels-aftalen 1923 og dens konsekvenser. Den betød ikke, at de tyske socialdemokrater havde opgivet grænserevisionskravet, men blot at de anerkendte grænsen som »lovligt gældende«, hvilket kun betød, at de gav afkald på at ændre den med voldelige midler.

Uanset, at der må tages forbehold overfor detaljer, sammenligninger og konklusioner, giver det fremlagte materiale bogen sin værdi.

Mindretalspolitik og Aabenraa-vinkler

Henrik Becker-Christensen: Dansk mindretalspolitik i Nordslesvig. Udformningen af den danske politik over for det tyske mindretal 1918-20. 274 sider. 120,- kr. Udgivet af Institut for Grænseregionsforskning. 1984.

Medens behandlingen af det tyske mindretal var genstand for heftig strid efter den anden verdenskrig, var det modsat, da Genforeningen stundede til som følge af det tyske nederlag i den første verdenskrig. Alle var enige om, at den tyske undertrykkelse af danskerne ikke skulles gentages med andet fortegn, og de danske sønderjyder tog straks fat på praktisk at udforme de regler, der skulle gælde i den danske mindretalspolitik, især på skole- og kirkeområdet.

Spørgsmålet var, om danskerne frit kun-

ne bestemme. Det endte med, at det kunne de. Men forinden var der en periode med usikkerhed, fordi man ikke vidste, om der internationalt ville blive lagt forpligtelser på os. Da hverken Frankrig eller Italien ønskede at få foreskrevet regler for behandlingen af deres nationale mindretal, blev det sluttelig til, at kun de nye stater i Østeuropa måtte underkaste sig internationale traktatlige forpligtelser i mindretalspolitikken.

Radikale og socialdemokrater havde været inde på tanker om en garanti af en eller

anden art for det tyske mindretal, men navnlig Niels Neergaard modsatte sig det, så man vendte tilbage til den traditionelle danske opfattelse, at udlandet ikke skulle blandes ind i de danske dispositioner. Også planer om at fremme en folkeflytning for at få en ren national grænse, blev lige så stille opgivet af regeringen.

Bortset fra den praktiske udformning af mindretalslovgivningen, der målbevidst blev tilrettelagt af Den nordslesvigske vælgerforenings arbejdsudvalg, famlede man sig frem til de rammeprincipper, som skulle gælde.

Det er denne udvikling frem til slutresultatet, Henrik Becker-Christensen har behandlet i sin bog om den danske mindretalspolitik.

Bogen er inddelt i fire hovedafsnit. Efter et indledende kapitel om baggrund og forudsætninger følger: Tyske reaktioner 1918-1919 – Den danske holdning til mindretalsspørgsmålet – Mindretalsbestemmelserne i den sønderjyske lovgivning.

Det er en værdifuld fremstilling af grundlæggelsen af den danske mindretalspolitik, der her er givet. Den kommer rundt om problemerne, får dem også sat ind i en større sammenhæng, de druknes ikke i detaljer, men sammenfattes i en letforståelig skildring.

Indvendinger kan gøres overfor enkeltheder og udenværker. De berører med andre ord ikke bogens centrale indhold, der står klart og godt. Først småtingsafdelingen. Redaktør Skovrøy hed ikke Skovroy, folketingsmand Sporon-Fiedler hed ikke Sporen-Fiedler og Andreas Karberg hed ikke Anders Korberg. Der er ikke tale om trykfejl, for fejlene gentages i navneregisteret.

H.V. Clausen grundlagde ikke sin grænselinie i 1890'erne, men mellem 1885 og 1890, se Sønderjysk Månedsskrift 1982 side 201-210.

Flere steder omtales tyske krav om »to

trediedel dansk flertal for afståelse«. Men to trediedele af hvad? Ikke af de afgivne stemmer, som forfatteren lader læserne tro. Han oplyser ikke, at tyskerne krævede stemmer fra to trediedele af de valgberetigede afgivet på Danmark, før en kommune kunne accepteres som havende stemt for afståelse. Det betød krav om en endnu større andel af de afgivne stemmer for afståelse, for eksempel ikke mindre end tre fjerdedeles flertal, hvis valgdeltagelsen lå på 89 pct. og endnu mere ved lavere valgdeltagelse.

Becker-Christensen bør endnu engang mobilisere de kildekritiske evner overfor sin påstand om, at professor Aage Friis afleverede to betænkninger til statsminister Zahle den 10. oktober 1918 og ikke blot én.

Det er uforståeligt, at Becker-Christensen side 96 fremhæver, at »regeringen fra starten havde en langt større indflydelse på og dermed medansvar for [oktober]adressesens tilblivelse end tidligere antaget«. Troels Fink er da opmærksom på det i »Da Sønderjylland blev delt«, bind I, side 28 f, og jeg har selv lagt vægt derpå i min bog »Tyskerkursen«.

Det er en fejlfortolkning, når forfatteren side 182 tillægger H.P. Hanssen og Vælgerforeningens tilsynsråd planer om folkeflytning. Det var ikke det tyske mindretal, der skulle udsøndres og have egen styrelse, indtil det kunne afleveres til Tyskland, men derimod de tyske landområder, man eventuelt kunne blive tvunget til at modtage i første omgang, der på denne måde skulle føres tilbage til Tyskland.

Det var detailindvendinger. Men et emne som mindretalspolitikken kan ikke behandles isoleret. Det må, hvad forfatteren også har gjort, vurderes i større sammenhæng. Derved kommer der nogle udenværker med, som afslører, at han for stærkt er bundet til den sejrende retnings vurderinger og synspunkter, altså til Aabenraa-retnings synsvinkler.

Henrik Becker-Christensen citerer udførligt H.P. Hanssen, udenrigsminister Erik Scavenius, professor Aage Friis og deres meningsfæller for at vise, hvor forstandigt de i det store og hele ræsonnerede. For det gjorde de jo. Men det udelukker ikke, at der også var fornuft at finde hos oppositionen. Det har forfatteren lidt svært ved at erkende, når det da ikke drejer sig om problemer som mindretalsgarantier o.l. Oppositionens holdning står han fremmed overfor, og derfor bliver den negligeret i fremstillingen.

Becker-Christensen betragter en indlemmelse af Flensborg uden dansk flertal som en fornægtelse af selvbestemmelsesretten. Faktisk var indlemmelsen af Tønder i I. zone og dermed i Danmark det i højere grad, for Tønder havde altid været tysk, medens Flensborg havde dansk flertal i 1867, da man gik til valg på baggrund af den nys aftalte Pragfred med afstemningsløftet i § 5.

Aage Friis beroligede tyskerne med, at danskerne til gengæld for Tønder ville give »afkald« på Flensborg. Det var dog en indrømmelse af, at Danmark havde et vist krav på Flensborg, som i hvert fald var større end retten til Tønder.

Ville man lave en blokzone, havde det været bedre stemmende med selvbestemmelsesretten som en simpel konsekvens af § 5 og 1867-valget at lade linien gå syd om Flensborg og nord om Tønder. Ikke des mindre ville H.P. Hanssen modsætte sig en afstemning i Flensborg, og Scavenius ville

ligefrem gå af som udenrigsminister, da Vælgerforeningen besluttede sig for at tillade en afstemning i Flensborg. Hvem var det så egentlig, der fornægtede selvbestemmelsesretten?

Da det kom til stykket, var Aabenraaretningen heller ikke urokkelig. H.P. Hanssen ville ikke sige nej til Flensborg, blot danskerne kunne møde med et stort mindretal, og hans fløj var parat til at vurdere stemmerne fra de tilrejsende som mindre værd end de hjemmehørende.

Becker-Christensen har ikke vist megen sans for det, der lå syd for Skelbækken og derfor heller ikke for Flensborgbevægelsen, der må finde sig i at blive vurderet som en genoplivelse af Ejderprogrammet! Han har overset, at såvel ønsket om at få Flensborg med, om nødvendigt uden afstemning, som det senere ønske om at opnå en beskyttelse for de danske, der blev efterladt syd for den danske grænse, havde rod i den samme frygt, der lå til grund for resolutionen fra Vælgerforeningens tilsynsrådsmøde den 30. december 1918. Den gjorde opmærksom på, at »den danske befolkning i Mellemslesvig under disse forhold ikke kan håbe på at opnå sin nationale ret ved hjælp af en afstemning«.

Under grænsestriden var det to holdninger, der stødte sammen. Man gør ikke den historiske sandhed en tjeneste ved at fremstille det, som om den ene part havde forpagtet hele retten og al fornuften.

Læst med disse forbehold kan Becker-Christensens bog absolut anbefales.

Bjørn Svensson

Fin lokalhistorie

Det statelige årsskrift fra Haderslev-Samfundet (foreningen af tidligere elever på Katedralskolen) har i anledning af sin 50-års eksistens udvidet til 168 sider i jubilæumsårgangen 1984.

Lektor Henrik Fangel har foruden med 3. del af skatteinspektør W. Reimanns dag-

bøger, denne gang spændende over årene 1933-35, bidraget med en gennemgang af R.v. Duhns tegninger fra Haderslev 1881-83, A.B. Keck meddeler uddrag af Niels Petersen Bachs erindringer fra seminarietiden i Haderslev 1887-90 med åbenhjertige karakteristiker af lærerpersonalet, og R.

Meyer-Heiselberg skildrer Haderslev-lægen Peter Meyer.

Åbenhjertig er også den karakteristik, lektor Knud Olrik har givet af »gamle rektor«, Karl Mortensen. Det var i sidste øjeblik, man fik bjerget dette portræt, for i samme årgang må man bringe nekrologen over lektor Olrik.

Arkivar Lars N. Henningsen skildrer de karetmagere og vognfabrikanter, der gjorde Haderslev til en førende by på deres område. Lektor Klaus Holt fører skolekroniken og seminarielktor K. Eggers-Hansen bykroniken ajour, og cand. mag. Lenart S. Madsen forsøger at finde frem til

Haderslevs struktur i 1200-tallet. Til den sidste – iøvrigt interessante udredning – blot den bemærkning, at forfatteren nok burde have taget Haderslevs formentlig ældste borg med i sine overvejelser. 1458 nævnes »de borchstede ime damme to Hadersleve geheten Broo«. Der synes altså at have ligget en borg ved broen over Møllestrømmen, formodentlig for at opkræve told.

Jubilæumsårgangen er en fin understregning af den standard, det lødige lokalhistoriske årsskrift har holdt igennem et halvt århundrede.

bs

Sønderjyske amtsråd

Vagn Harsberg: De sønderjyske amtsråd indtil 1970. 528 sider. Ill. Udgivet af Sønderjyllands amtsråd 1984.

Tidligere amtskommunaldirektør Vagn Harsberg har for Sønderjyllands amtsråd udarbejdet en fremstilling af de sønderjyske amtsråds historie indtil kommunalreformen i 1970. Det er en grundig beskrivelse af amtsrådenes arbejdsfelter, og det er ifølge sagens natur samtidig blevet en skildring af Nordslesvigs historie på dette område. Her er Vagn Harsberg på hjemmebane, og det er et godt stykke arbejde, han har udrettet.

Specielle områder er overladt til andre forfattere; således er amtsrådenes historie indtil Genforeningen skrevet af cand. mag. Vibeke Harsberg, og kapitlet om amtsbanerne af cand. mag. Lars Nicolaisen, medens det biografiske afsnit, der fylder fra side 340 til 528, er varetaget af lærer Erik Madsen, Rødding.

Hvor Vagn Harsberg selv har taget sig af det historiske udenfor sit speciale, er der indløbet nogle uheld. Det gælder især afsnittet om aflysningen af de kommunale valg i Nordslesvig under besættelsen, hvor han erklærer det umuligt at få nærmere

oplysninger om baggrunden. Det vil sige, at han hverken kender den udførlige behandling i beretningen om Dansk Samråd i Sønderjyske årbøger 1951 eller omtalen i den parlamentariske kommissions beretninger, specielt bind IV og XIV.

I omtalen af museernes historie har forfatteren overset, at der i 1852 blev oprettet en oldsagssamling i Flensborg. Påstanden om, at det historiske samfund, der stod bag museet i Sønderborg, blev oprettet i 1908 som en upolitisk (det vil sige nationalt neutral) forening, ville forfatteren næppe have opretholdt, hvis han havde læst artiklen i Sønderjysk Månedsskrift juli 1979, side 248.

Et par navneproblemer: Nordschleswische Zeitung hed ikke Schleswigsche Zeitung, Vilhelm la Cour hed ikke Wilhelm, og Peter Kr. Iversen må være misfornøjet med at blive kortet ned til Peter Iversen.

Desuden mangler værket i fortvivlende grad et navnerregister. Trods denne mangel er det en nyttig opslagsbog.

bjs.

Grænselands-dagbog VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. oktober: Bygningerne til det nye vikingemuseum i Hedeby, der har kostet 12,1 mill. DM, overdrages af Kiels finansministerium til kulturministeriet. Indenfor det kommende år vil museets samlinger blive installeret.

3. oktober: Det er 150 år siden, der udstedtes en kgl. forordning om oprettelse af en fælles overappellationsret for Slesvig, Holsten og Lauenborg, den nuværende overlandsret for Slesvig-Holsten.

27 pct. af Slesvig-Holstens skove betegnes som truede, heraf 15,4 pct. som meget skadede, oplyser landbrugsministeriet i Kiel.

4. oktober: Restaureringen af Ejderkanal-slusen ved Rathmannsdorf er afsluttet, desuden er et stykke af Ejderkanalen gen-etableret.

5. oktober: Der foreligger omsider konkrete tal på, hvor meget landsregeringen vil yde til beskæftigelsesfremme i Sydslesvig. Alene i Flensborg skal anvendes ca. 270 mill. kr. til en række anlægs- og udbygningsopgaver, herunder ca. 19,4 mill. til udbygningen af Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

6. oktober: Nordfrislands amt beslutter at forhøje tilskuddet til Nordfrisisk Institut fra 21.000 DM til 50.000 DM.

8. oktober: For at klare spareproblemerne opfordrer Slesvig-Flensborg kreds dag Dansk Skoleforening til at være med i etablering af fælles elevkørsel til danske og tyske skoler, og man takkede skoleforeningen for dens principielle vilje til samarbejde. 700 Slesvigborgere har protesteret mod

rydning af al bevoksning på »Margrethevolden« ved Danevirke.

10. oktober: Bagermester Preben Bang, Padborg, vil nu gå til EF-domstolen for at få omstødt et forbud mod at sælge danske rundstykker i Flensborg om søndagen.

11. oktober: Det er 350 siden, den store stormflod i 1634 ødelagde den store Ø Strand, der splittedes i Pelworm, Nordstrand og halligen Nordstrandmose. Til minde om denne ødelæggelse, der også gik ud over kirken på halligen, indvies en kirkeklokke ved skolen, hvor der blev holdt en mindegudstjeneste.

12. oktober: Det er 50 år siden Vesttysklands mindste by Arnæs med kun 505 indbyggere fik købstadsret.

16. oktober: Den tyske anklagemyndighed opgiver at føre sag mod en dansk advokat, der som den første har ønsket at praktisere syd for grænsen. Advokaten har ikke overtrådt EF-reglerne.

18. oktober: SSV i Nordfrislands amt kan tilslutte sig landsregeringens forslag til skabelse af en nationalpark i det slesvigholstenske vadehav.

21. oktober: Ved en sammenkomst i Rendsborg mindes den slesvigholstenske kanalforening 200-året for Ejderkanalens åbning.

23. oktober: I Moldened ved Slien er der holdt rejsegilde på et nyt dansk forsamlingshus.

24. oktober: Under et besøg af Folketingets kirkepolitiske udvalg i Sydslesvig ned-

lægger kirkeminister Mette Madsen grundsten til en dansk kirke i Egernfærde.

I.C. Møller-Fonden også kaldet »De små glæders fond«, har i 1983 kunnet uddele 1206 portioner mellem 180 og 1000 kr.

27. oktober: Flensborgs magistrat sender en appel til forbundsregeringen i Bonn med opfordring til af hensyn til tradition og betydning for byen at bevare søfartskontoret i Flensborg, der undersøger alle søfartsulykker ved Østersøkysten, men som ønskes flyttet til Kiel.

Sydslesvigsk Forening holder sit landsmøde i Husum. Der meddeles om en svag nedgang i medlemstallet på 339 til 20.280.

28. oktober: På et møde i Læk danner en kreds af sydslesvigere Frit Folkeligt Forum, som nærmere vil konkretisere den debat, der gennem det sidste års tid har præget danske kredse i Sydslesvig.

31. oktober: En af Kiel-landdagen vedtaget lov om nyordning af ansvaret for socialhjælp vil få alvorlige finansielle følger for Flensborg, som forpligtes til selv at rejse væsentligt større summer, fastslår rådmænd Jacob Meyer.

2. november: Dansk Skoleforening for Sydslesvig har i år ansat 30 nye lærere.

3. november: De danske spejdere i Slesvig by markerer 50-året for grundlæggelsen af den første spejdergruppe i Slesvig.

Såvel af beskæftigelsesmæssige som miljømæssige grunde ønsker SSV i Flensborg by, at der afsættes 6 mill. DM i byens kommende budget til bygningsvedligeholdelse.

5. november: Som anerkendelse af sit arkæologiske arbejde i Hedeby og sin indsats for tysk-nordisk samarbejde udnævnes museumsdirektør, dr.phil. Kurt Schietzel, Gottorp museet til professor.

I Flensborg by noteres 8101 arbejdsløse eller 153 flere end ved samme tid i fjor. Arbejdsløshedsprocenten er nu på 14,8. Husums arbejdsløshedsprocent er 15,7.

9. november: Landsregeringen i Kiel vil stille 24 mill. DM til rådighed for Flensborg by, bl.a. til rensning af Flensborg fjord og saneringsarbejder i den indre by.

Til fremme af det dansk-tyske samarbejde oprettes i Slesvig by et Tysk-Dansk Selskab.

Flensborg har ca. 400 lejligheder, som hverken kan sælges eller udlejes. Dertil kommer et ukendt antal tomme parcel- og rækkehuse. Årsagen er urimeligt høje huslejer eller ejendomspriser. Byen har noteret dobbelt så mange konkurser som for et år siden.

10. november: Dansk barnedåb betyder ikke, at man automatisk er medlem af Dansk Kirke i Sydslesvig, har adskillige opdaget ved at modtage valgkort til valg af de tyske menighedsråd. Foreligger der ikke en formel udmeldelse af den tyske kirke, bliver vedkommende fortsat stående der.

Det nye debatforum, Frit Folkeligt Forum, beslutter på et møde i Læk at indbyde til sommerhøjskole, en Sydslesvig-festival og ellers dagligstuemøder, hvor forskellige emner kan drøftes.

11. november: Overbibliotekar Jørgen Hamre, Flensborg, udnævnes til ridder af Dannebrog.

Gennem kontakt til de tyske forbundsbaner søger Flensborg omsider at blive tilsluttet det tyske intercity-net.

13. november: Generalkonsul Jørgen Peder Hansen overrækker ridderkorset af 1. grad til landdagsvicepræsident Kurt Hamer.

14. november: Et af Slesvig bys arkitekto-

niske klenodier, bygningen Langegade 9, er restaureret og ført tilbage til sin oprindelige skikkelse.

15. november: NATO vil i de kommende år investere ca. 3 milliarder DM til udbygning af flyvebaser og ammunitionsdepoter i Sydslesvig.

Landssekretær Rolf Lehfeldt fik overrakt Jens Jessen medaljen af Sønderborg Amts Grænsforening.

16. november: Landdagens medieudvalg vil i forbindelse med forelæggelsen af en ny medielov sørge for, at SSV også får sendetid ved kommunale valg.

17. november: En privat forening med rod i Rudolf Steiner-bevægelsen vil oprette et universitet i Flensborg med agrarvidenskabelige faktulteter; det ventes åbnet i 1986. SSV vil støtte planerne.

Med en andel på 20 pct. er Danmark Slesvig-Holstens betydeligste handelspartner. I 1983 eksporteredes varer for 1,6 milliarder DM fra Slesvig-Holsten til Danmark, fastslog formanden for Den slesvig-holstenske Landsbank, Gerd Lausen på et møde i København.

Det er 150 år siden de første valg til stænderforsamlingerne i Itzehoe og Slesvig blev afholdt.

23. november: Godt 900 elever fra tyske skoler modtager nu danskundervisning. Imidlertid savnes der lærere til faget dansk.

24. november: Kredsudvalget i Nordfrislands amt støtter planerne om indretning af en mindeplads på arealerne for koncentrationslejren i Svesing.

Flensborg bys tilskud til dansk teater stiger fra 40.000 til 140.000 DM.

26. november: Ved Gammelby nær Slesvig

har arkæologer frilagt en landsby fra vikingetiden.

Landdagen i Kiel vedtaer en ny medielov, som også åbner for kommercielle kanaler. SSV stemmer imod loven, som tager for lidt hensyn til dansk og frisisk kultur.

29. november: Sydslesvigsk Forenings styrelse fastholder, at der ved årsmøderne kun må opstilles boder for eventuelle interessegrupper.

Ifølge en kendelse fra den europæiske domstol i Luxembourg, skal der også udbetales tyske børnetilskud til rigsdanske forældre, der arbejder syd for grænsen.

Kultusminister Peter Bendixen offentliggør en af danske og tyske historikere afstemt vejledning til behandling af den fælles dansk-tyske historie.

30. november: Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger skal i højere grad bruge det danske sprog, er konklusionen af et styrelsesmøde, hvor sprogproblemerne i foreningerne blev drøftet.

For første gang ydes der tyske tilskud til dansk kirkebyggeri, idet der til en projekteret dansk kirke i Egernførde er bevilget 89.000 DM via »Zonenrandförderung« fra Bonn, mens Kiel har lagt 5000 DM oveni.

Fhv. generalkonsul i Flensborg og kirkeminister Arne Fog Pedersen er død, 73 år gammel.

NORD FOR GRÆNSEN

9. oktober: Kirkeministeriet har bekræftet, at en tysk sognepræst ved en købstadsmenighed herefter også kan attestere dåb og vielser, hvilket han hidtil har været afskåret fra.

20. oktober: Den tyske fælleslandboforening i Nordslesvig tæller omkring 1000 medlemmer, heraf er ca. 750 aktive landmænd, og organisationens økonomi bæres for 80 pct. vedkommende af kontingenter

og honorarer fra medlemmerne.

20. oktober: Haderslev og Omegns Slagtermesterforening fylder 350 år, og dagen fejres ved en reception på Harmonien.

23. oktober: Bund deutscher Nordschleswiger, der tæller 4450 medlemmer, lidt flere end i fjor, har holdt delegeretmøde i Tinglev. Som ny formand for valgudvalget vælges gårdejer Leif Nielsen, Vollerup. Hovedbestyrelsen fik tilslutning til at indgå valgforbund med danske partier for at sikre en stærk tysk repræsentation ved kommunalvalget 1985.

24. oktober: Dronning Margrethe besøger Frøslevlejren og derefter CF's øvelsesskole i Tinglev.

25. oktober: Et enigt byråd i Tinglev beslutter at anmode indenrigsministeren om at blive frikommune.

27. oktober: Jejsing forsamlingshus fejrer sit 75-års jubilæum med festaften og faneoverrækkelse.

28. oktober: Danmarks sydligste forsamlingshus i Sofiedal markerer sit 50-års jubilæum ved en festlighed.

30. oktober: Sønderjyllands amtsråd vil søge at fremme arbejdet med de grænseoverskridende projekter, som amtet sammen med amterne syd for grænsen vil søge EF-midler til. Grænseforskningsinstituttet vil blive inddraget i projekteringen. For bedre at motivere kommunerne til at give tilskud til tyske institutioner beslutter Bund deutscher Nordschleswiger's forretningsudvalg at invitere borgmestre og formænd for kulturudvalgene til informationsbesøg hos det tyske mindretal.

Også det tyske mindretal er repræsenteret under en samtale hos ministerpræsident dr. Uwe Barschel sammen med de tyske

grænselandsorganisationer om den almindelige grænsepolitiske situation.

3. november: Grænsehegnet mellem Rudbøl og Siltoft er så forfaldent, at en istandsættelse vil koste 80.000 kr. Højer kommune mener, det må være amtets eller toldvæsnets sag at udrede beløbet.

I Jydske Tidende fremfører chefredaktør Siegfried Matlok, at tilskuddene til det tyske bibliotek i stedet for 373.000 kr. fra stat og amt burde være på 3 mill. kr. Mindretallet mener ikke, at der på dette område kan tales om kulturel ligeberettigelse.

IHK-præsident dr. Hans Adolf Rossen og erhvervssekretær P. Groth Bruun, Sønderjyllands Erhvervsråd, er enige om at tilstræbe en grænseoverskridende højere skole omkring handel og teknik.

4. november: Det tyske mindretal afslutter sin Tyske Dag, der til 15 arrangementer samlede 2600 deltagere og stod under mottoet »Ved siden og med hinanden«.

5. november: Det tyske Ungdomsforbund kan regne med en støtte på 400.000 kr. fra dansk side til en udbygning af Ungdomsgården på Knivsbjerg. Desuden er der sikret en særordning for det tyske gymnasium, og der kan ventes tipsmidler til »Haus Quickborn« i Kollund.

Sønderjyllands amt stiler mod at blive anerkendt som deltager i forsøget med frikommuner.

6. november: Med to stemmer imod godkendte Sønderjyllands amtsråd at henvise alle elever fra Gram, Rødding og Nr. Rangstrup kommuner til det private gymnasium i Toftlund i en forsøgsperiode på tre år.

Ved menighedsrådsvalgene mister det tyske mindretal et mandat såvel i Åbenrå som i Tønder. I Haderslev faldt stemmetallet fra 208 til 176, men de to mandater

holdt. I Tønder faldt tallet fra 398 til 376 stemmer, hvilket kun var nok til 3 medlemmer. I Åbenrå manglede 7 stemmer til det tredje mandat, og i Sønderborg manglede 3 stemmer til det andet mandat.

7. november: Den tyske ungdomsgård på Knivbjerg skal udvides for ialt 5,7 mill. kr. og byggeriet ventes påbegyndt i 1985.

9. november: Republikken Als's påståede præsident Bruno Topff har nu også fået sin biografi, der er skrevet af redaktør Robert Huhle.

10. november: Med ialt 11.485 ansatte og en årsomsætning på 4,27 milliarder kr. indtager Danfoss plads nr. 25 blandt Danmarks 200 største virksomheder.

Den til minde om afdøde folketingsmand Jes Schmidt oprettede fond kunne i år uddele 9800 kr. i uddannelsestilskud til 17 unge tyske nodsløvsere.

11. november: 50 medlemmer af Sønderjysk Kor foruden repræsentanter for Haderslev by deltog i en mindehøjtidelighed på den danske soldaterkirkegård i Braine.

14. november: På en konference i Sankelmark peges på, at der indenfor det tyske mindretal ingen umiddelbart sammenhæng findes mellem sindelag og hjemmesprog.

20. november: Kiellanddagens kontaktudvalg for det tyske mindretal fastlægger på et møde i Treja budgettet for mindretallet til 27,8 mill. DM. Der regnes med tilskud fra Bonn på 9,5 mill., fra Danmark på 9,7 mill. og fra Kiel 2,1 mill. Selv skaffer mindretallet 3,9 mill. og danske kommunale tilskud ventes at ligge på 2,4 mill. DM.

22. november: Sønderjydsk Hjælpefond til støtte for vanskeligt stillede familier i Sønderjylland har bestået i 60 år. Ved en fest-

lighed i Gråsten modtog dronning Ingrid 25.000 kr. til Ingrid-fondet og yderligere 10.000 kr. som jubilæumsgave.

23. november: Fjelstrup Idrætsforening festligholdt sit 90-års jubilæum.

Dronning Ingrid uddeler under et besøg på Den sønderjyske Sygeplejehøjskole 12 rejsestipendier på hver 8000 kr.

24. november: Under overværelse af dronning Ingrid indvies i Toftlund Den sønderjyske højskole for musik og teater.

Miljøminister Chr. Christensen vil stille yderligere 300.000 kr. til rådighed til istandsættelse af Frøslevlejren.

Økonomiudvalget i Sønderjyllands amt kunne ikke yde tilskud til videreførelsen af TV Syd, men nedsatte et udvalg til at undersøge mulighederne for at bevare et regionalt TV.

28. november: På et møde i København lover kulturminister Mimi Stilling Jakobsen en forhøjelse af statstilskudet til det tyske biblioteksarbejde fra 229.000 kr. til 300.000 kr. Der blev samtidig givet løfte om yderligere stigninger i de kommende år.

29. november: Antallet af tyske børnehaverbørn i Nordslesvig er steget fra 521 til 550. De 16 tyske skoler, der har modtaget 100 førsteårs-elever, noterer et fald fra 1364 til 1338. Størst er elevtallet i Åbenrå med 196 elever. Mindst er skolen i Uge med kun 7 elever. Det tyske gymnasium har 143 og efterskolen i Tinglev 76 elever.

30. november: De europæiske fællesskabers regionalfond vil i det kommende år stille 17 mill. kr. til rådighed, heraf de 8 mill. til et projekt i Bov kommune.

Årets »Æres-rummelpotte« gik i år til den tidligere udgiver af »E Havbogasse« i Sønderborg Fritz Carstensen.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S
Vestergade 14, 6500 Vojens
Telf. (04) 54 12 26

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Læs Grænsforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænsforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Nørremarksvej 84 . Tønder . Tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse Sparekassen Sønderjylland

Storegade 12 . Aabenraa . Tlf. (04) 62 15 67, lok. 25
Mandag og tirsdag kl. 9-15; torsdag kl. 9-13

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Grænselandets liv
Grænselandets sang
møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A/S Sønderjydsk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskab
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

**Jydernes
egen
kreditforening...**

**JYLLANDS
KREDITFORENING**

6100 HADERSLEV: Åstrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING: Herringvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG: Sct. Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 62 33 33
9100 AALBORG: Boulevarden 43
Tlf. (08) 12 38 77
8260 ÅRHUS-VIBY J: Borgvold 16
Tlf. (06) 14 88 00

**ALM.
BRAND**
AF 1792

**TEGNER AL
FORSIKRING**

Branddirektoratet i:

GRÅSTEN
Ahlefeldvej 10
Tlf. (04) 65 17 67

SKÆRBÆK
Tøndervej 12
Tlf. (04) 75 22 75

HADERSLEV
Nørregade 23
Tlf. (04) 52 07 66

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Sønderjysk Månedsskrifts redaktionsadresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Ekspeditionens adresse:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderstevvej 45, 6200 Åbenrå.

Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.

Redaktion:

Ekspeditionsleder Jane Bossen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 6340 Kruså.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev.

Tlf. (04) 52 17 37 (ansvh.).

**IDRÆTSHØJSKOLEN
I SØNDERBORG**

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.

Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj - 28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober - 28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder - Aktiv deltagelse i udgravninger - Indsamling af folkeminder - Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00

BRF

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s · VOJENS

**Vi skaffer
penge
til huse**

KD
**Kreditforeningen
Danmark**

Distrikt Sønderjylland
Storegade 31, 1. Postbox 103.
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland